

АЗИМ СУЮН

САРБАДОРЛАР

(Шеърлар ва драматик дoston)

ТОШКЕНТ
ЧУЛПОН НАШРИЯТИ

Суюн, Азим.

Сарбадорлар: (Шеърлар ва драматик дoston). — Т.:
Чўлпон, 1994. — 80 б.

Халқаро Чўлпон мукофоти совриндори, ажойиб шоир, ҳақгўй публицист Азим Суюнни китобхонлар яхши танийди. Унинг «Менинг осмоним», «Зарб», «Замин тақдири», «Хаёлот», «Зиё дўли», «Жавзо», «Олис тоғлар», «Қуйганим—суйганим» каби ўнга яқин тўпламлари нашр этилган. Шоиримиз драматургия соҳасида ҳам муваффақиятли қалам тебратиб келмоқда. Мазкур китобдан унинг бир қанча шеърлари ва «Сарбадорлар» драматик дostonи ўрин олган.

Уз2

4702620202—58
С 360(04)—94 —қўш. 94

ISBN 5—8250—0410—6

© Азим Суюн, 1994 й.

ШЕЪРЛАР

БАҲОДИРНИНГ ҚИЛИЧИ...

Баҳодирнинг қиличи синди...
Сўнги нуқта. Тугади эртақ.
Пастак ҳовли четида дилхун
Бир бола йиғлайди—

қўлида китоб.

Баҳодирнинг қиличи синди,
Баҳодирнинг қиличи синди.
Ёвники бутун!

Қайга кетди япроқдек бола,
Бўта каби қайда бўзлайди?
Учиб юрган варақлар, ана,
Шамолларга эртақ сўзлайди.
Бола қани?.. Билмайман, аммо,
Ишонаман, қайлардадир у
Баҳодирга
қилич излайди...

ҚУЕШ БОТАР ПАЙТИ...

Оловиддинга

Отанг сўзларини қуруқ сўз дема,
Қуёш ботар пайти, ўғлим, ухлама.
Дарахтлар ухлашга тутинар бу кез,
Гуллар танидаги мудроқликни сез.
Илло, сен ухлашга шошилма сира.

Лой каби юмшаниб қолар кучуклар,
Хатто рақибига ўтриқдан ҳурар.
Қўю қўзилар ҳам, отлар ҳам толғин,
Сирда-да ҳорғинлик, Аму ҳам ҳорғин.
Кузнинг кеч кунига ўхшайди улар.

Кексалар бу пайтда қўрқар уйқудан,
Этлари сесканар мубҳам туйғудан.

Ҳали сен билурсан-келур замони,
Ҳозир ухламоқнинг эмасдир они.
Тўрт ён жарангласин садаф кулгингдан.

Қуёш, бу жодугар, унинг нурлари
Шомда нурлар эмас — гафлат иплари.
Тонгги нурларига ишонгил фақат,
Ул нурлар тириклик, ул нурлар ҳаёт,
Инқилоб ясайдур танингда бари.

Ўғлим, қумқулоқ бўл, қулоқ бер менга,
Битта ҳақиқатни айтурман сенга:
Юртга қоронғулик тушаётган пайт,
Ташга чиқ, жасорат қўшиқларин айт,—
Бемор юракларга солсин аланга!

Тарракдай сен қотиб ухлаб қолсанг гар,
Мастона бу олам ухлар муқаррар.
Тун кунга баробар эмасдир, ўғлим,
Кун тунга баробар эмасдир, ўғлим.
Бевақт уйқулардан сақлан, алҳазар!

ТУТҚУН

Ғанимлар таҳқирлаб бешафқат,
Онандан айрилдинг, дедилар,
Тутқуннинг кўзида, бетоқат,
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Мағрур қолди мағрур бош.

Кўз ёшлар боиси—ғам, алам,
Ерингдан айрилдинг, дедилар.
Кўзига боқдилар, шод, хуррам—
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Мағрур қолди мағрур бош.

Қасоскор хабарлар билмас ҳад,
Ватандан айрилдинг, дедилар
Ва унинг кўзида сўнгги дард—
Қатра ёш кўрмоқчи эдилар,
Қатра ёш...
Бир қалқди... Жон эди ўша ёш!

КУК ТУКЛИ, КУК ЕЛЛИ КАТТА АРЛОНИ БҮРИ ҲАҚИДА БАЛЛАДА

Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри
Нимагадир кўринмай қолди.
Бирор Тўнғиз қуритди шўрин,
Ё жар-парга кулаб йўқолди?
Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.

Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.
Шер парчалаб ташладими ё?
Айғир тегиб қақшатдими ё,
Ёки Буқа ўлдирди сузиб?
Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.

Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.
Қопқонларга тўла тоғу дашт,
Сени унга туширди, ёҳу,—
Ғанимларнинг назарлари паст?
Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.

Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.
Овчи деган зот бор дунёда,
Кўк терингни олдим шилиб?
Милтиқ деган ёт бор дунёда...
Менинг содиқ йўлбошчим
Бўри.

Кўк тукли, Кўк
ёлли Бўрим, йўқ,
Сени ҳалок этажак куч йўқ!
Мен адашиб қолганман сендан,
Сен адашиб қолгансан мендан.
Топишамиз! Буткул кўнглим тўқ!

Кўк тукли, Кўк
ёлли Бўрим, ҳай,

Тўғри йўлга бошлайсан мени,
Эркин диёр бизларни кутгай,
Санжоғимда кўтаргум сени!
Кўк тукли Кўк
ёлли Бўрим, ҳай!

ВАТАН ГИМНИ

Айланур коинот, айланур абад,
Она Ўзбекистон! Ёниқ чироғинг.
Дўстларинг боши тик, душманинг барбод,
Гувоҳдир Туркистон—қадим тупроғинг.
Аждодлар руҳига балли!
Шуур, шукуҳига балли!

Офтоб диёрисан: яшнар дала, боғ,
Мардларинг сабоғи тирик, барқарор.
Жайхунинг, Сайхунинг белингга белбоғ,
Туз-нонинг ҳалол, пок, дин-имонинг ёр!
Олов—оташингга балли!
Сарвар қуёшингга балли!

Барча эл оламда бўлсин жону тан,
Йўқолсин адоват, тенгсизлик, зулмат.
Ўзига қутлуғдир ҳар битта Ватан,
Ўзига улуғдир ҳар битта миллат!
Зулм адосига балли!
Ҳурлик бақосига балли!

Пойдор бўл, элдор бўл, о Ўзбекистон,
Ўз туғинг, ўз туғронг — бахт-иқбол, яша!
Қураш, бу—мангулик ҳақиқат ва шон,
Толенигда абад истиқлол, яшна!

Истиқлол йўлига балли!
Истиқбол йўлига балли!

САРБАДОРЛАР

Драматик достон

*Менинг ҳаракатимдан аълороқ мазҳаб йўқ!
Сарбадорлар шиори
Олам фили қайтаролмас журъатимиз,
Чархдан зўрроқ қудратимиз, шавкатимиз.
Гар чумоли кириб қолса сафимизга—
Шер этажак уни дарҳол давлатимиз!*

*Паҳлавон Маҳмуд
Бизлар ҳурриятнинг фидойилари!
Мақсуд ШАЙХЗОДА.*

ИШТИРОҚ ЭТУВЧИЛАР

Абу Бакр Қалавий — пахта тозаловчилар маҳалласининг оқ-соқоли.

Мавлонозода Самарқандий — мадраса мударрис.

Мавлоно Ҳурдаки Бухорий — Мавлонозоданинг устози.

Шайх Исомиддин — Самарқанд музофотининг эътиборли шайхларидан.

Саид Юсуф — Самарқанд вилоятининг қозикалони.

Мирзо Соҳиб — Самарқанд вилоятининг девонбеғиси.

Амир Ҳусайн — Самарқанд амири, бутун Мовароуннаҳр ҳоким-лигига даъвогар.

Амир Темур — Кеш амири.

Зобитбек — маҳаллий ўтроқлашган мўғул беги.

Аббос Баҳодир — Темур хуфячиси.

Сиёб ота — деҳқонлар оқсоқоли.

Нурзод — ҳунарманд йигит.

Телба Сархон.

Зарбону — Телба Сархоннинг қизи, Нурзоднинг севгилиси.

Қул Чобук.

Дагар сарбоз — Нурзоднинг дўсти.

Илёсхўжа — сўнгги мўғул хоқони.

Тегинбек — Илёсхўжанинг бош ноиб.

Лочиной — асира қиз.

Амир Темур сарбози.

Амир Ҳусайн сарбози.

Сарбадорлар, раият, китобдор, жанг либосидаги курашчи йигит, қизикчи йигит, сайёҳ, ақобир-аёнлар, мўғул нўёнлари, навкарлар, сарбозлар, мулозим, ясовул, қўшиқчи йигитлар, раққос йигитлар, чечанлар, паҳлавонлар, овозлар.

Воқеа 1365—1366 йиллар Мовароуннаҳрда, асосий қисми эсанинг бош шаҳри Самарқандда кечади.

МУҚАДДИМА

КИТОБДОР

(Букри чол)

уйингизда китоб борми, китоб?.. Йў-ўқ...
Бор! Чанг босиб ётибди токчангизда.
Токчангизда йўқми?..

Болохонага

Бир чиқиб қаранг... Уҳ-хў, қанча китоб...
Сариқ, оч сариқ, оқиш китоблар, оҳ,
Бобонгиз бобосидан қолган балки!
Болохонада йўқ!..

Рост бўлса шу гап,

Унда чиқиб, қаранг оғилхонага!
Шифтларин ўргимчак уяси босган,
Ун қатлам чанг босган китоблар... Кўринг!
Кўрқманг, ушлаб кўринг, еб қўймас улар,
Ҳар қалай жони йўқ... бўғиздан олмас.
Шифтда ҳам йўқ денг?..

Ҳеч қабристонга

Бориб кўрганмисиз? (Ким ҳам бормаёди!)
Унда кўрганмисиз моғор, йўсин, зах
Уриб кетиб—униққан бирон-бир китоб?
Ҳа-ҳа, кўрганман денг?

Уқиганмисиз?

Йўқ, имлоси бошқа...

Урганиш мумкин!—

Ихлосу эътиқод етарли бўлса!
Китоб—эл-юрт бахти!

Ҳар қандай Инсон

Оддий тирикчилик, манфаатлардан
Юксак турса агар

Халқ ва Ватанин

Бахт—тақдири ҳақда ўйлашга қодир!
Билсангиз, сиз кўрган ўша китоблар
Шундай ИНСОН ақлини меваси эрур!
Мен —

сиз ўқимаган, уйқу келтирган
Китобларни йиғиб—ўқимоқдаман!

(Қўйнидан бир китобни олиб)

Мана, бунисини яқингинада
Кўмилган қудуқнинг тубидан топдим.
Бу китобни ўқинг! Уйқунгиз қочар!..
Уйқунгиз ози соз, кўпи беморлик!

І ПАРДА

БИРИНЧИ САХНА

1365 йил. Сирдарё бўйи. Қароргоҳ. Безатилган ўтов олди. Шом. Илёсхўжа ва Тегинбек гаплашиб ўтиришибди.

ИЛЭСХУЖА

(ширакайф)

Ғалабамиз боиси недур, Тегинбек?

ТЕГИНБЕК

Кучу қудратингиз сабаб, хоқоним!

ИЛЭСХУЖА

Фикрингга қулмисан, қайтмайсанми ҳеч?

ТЕГИНБЕК

Тангри шоҳид эрур, шоҳид ўзингиз!

(Илёсхўжа чапак чалади. Я совул киради.)

ИЛЭСХУЖА

Келтир, анов икки асирни бунда!

ЯСОВУЛ

Бош устига, хоқон!

(Я совул чиқади.)

ИЛЭСХУЖА

(Тегинбекка)

Хўб, шундоқ дегин?...

Я совул икки асирни олиб киради.

ЯСОВУЉ

Мана, ит эмганлар ҳузурингизда!

ИЛЕСХУЖА

(Тегинбекка биринчи асирни кўрсатиб)

Бу Амир Ҳусайн сарбози эрур.

(иккинчи асирни кўрсатиб)

Буниси Амир Темурнинг сарбози.

ТЕГИНБЕК

Худди шундай, хоқон.

ИЛЕСХУЖА

Сўроқ қилурмиз!

(Амир Ҳусайн сарбозига)

Амир Ҳусайининг қочди қай тараф?

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Билолмадим, хоқон, асирингизман.

АМИР ТЕМУР САРБОЗИ

Мен билурман, қочди Хуросон ёққа,
Думин ликиллатиб қочди ул номард!!!

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Номард деб амиринг Темурни ата
Бир неча йил юрди қуюндай тўзғиб.
Қаллакесарларни тўплаб қошига.
Йўлларда бошларни узди сапчадай,
Ғажирдай талади тижорат аҳлин.
Форлар, пастқамларни ошиён этиб
Ном олди қароқчи, йўлтўсар дея.
Нечундир тангрининг қарашди ўзи:
Кеш ҳокими Ҳожа барлос—тоғаси
Хуросонга қочиб кетгандан кейин.

(Илѣсхўжага)

Отангиз¹ пинжига кириб олди у;
Ўтган жойи жаннат бўлгур ул бузруғ
Боладай инониб айёр Темурга
Кешнинг ҳокимлигин калладай тутди.

ИЛЕСХУЖА

Шундоқ!

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Аммо Амир Темур тупурди—
Е пир! — Тузин ичган тузлуғига сўнг!
Ҳамиша туллаклик тулкининг касби.
Куч—Амир Ҳусайн тарафда эди,
Шу сабаб Темурбек унинг этагин
Чангаллаб олди-ку қарчиғай янглиғ,
Бироқ гоҳ аразлар, гоҳ ярашар,
Ўзи бир юмушни уддалай олмас,
Қўли пастми... бошин ҳам қилиб келар,
Сағал баланд бўлса қочади ташлаб,
Косов калталиги қўлнинг шўридир,
Амир Ҳусайнни кўролмас Темур.

АМИР ТЕМУР САРБОЗИ

Темур кўролмайди... Бу тухмат қайдан?
У зўр, шижоатли, ёш ҳам тадбирли.
Қўк сари интилар, ахир, тутун ҳам.
Бугун қочиб қолган амирим эмас...

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Амир Ҳусайнми?.. Оқсоғинг қочди.

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Амиринг оёғи бутун бўлса ҳам
Жуфтакни ростлади, биринчи бўлиб.

¹Турлуқ Темир—Илѣсхўжанинг отаси, мўғулларнинг аввалги хони, Мовароуннаҳр ҳам унинг тасарруфида бўлган.

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Тепамда тангри бор. Қочди оқсоғинг!

АМИР ТЕМУР САРБОЗИ

Ҳой хоин, ҳой мурдор, ҳой сен арсалиқ!,
Тилингни теккизма тангри номига!

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Нима, нима дединг? Ким, ким арсалиқ?
Оҳ, қани, қўлларим бўш бўлса эди?!

АМИР ТЕМУР САРБОЗИ

Илондек мажақлаб ташлардим сени!

Илёсхўжанинг ишораси билан ясовул уларнинг қўлларини ечади.

ИЛЭСХҲҲЖА

Иккисига икки қилич берилсин!
Ажрим бўлсин, қайси бири арсалиқ!

Ҳсовул иккаласига ҳам қилич беради, сарбозлар бир-бирига ташланадилар.

АМИР ҲУСАЙН САРБОЗИ

Кўрсатиб қўюрман арсалиқлигим!

Амир Ҳусайн сарбози Амир Темур сарбозига қилич уради, у эл жонҳолатда унга қилич санчади. Иккаласи ҳам жон беради. совул мурдаларни судраб олиб чиқиб кетади. Қиличлар эсдан қиб қолади.

ИЛЭСХҲҲЖА

(Қувлик билан)

Галабамиз боиси недур, Тегинбек?

Арсалиқ — ҳайвонларнинг хунасаси.

ТЕГИНБЕК

Қуллуқ, хоқон, қуллуқ!

ИЛЭСХУЖА

Шундоқ, Тегинбек!

Бу эл феъли шундоқ! Бобомиз Чингиз
Бу юртни олмоққа қийналган чоғи,
Маҳмуд Ялавочни хўб ишга солди!
Чингиз кучи эмас ёвни қийратган,
Маҳмуд Ялавочнинг кучидир, билсанг!
Зулқарнайн келган пайтда бу юртга
Испитомин деган бир кимса ўтган.
У қаттиқ курашди ёғийлар билан,
Жаҳонни титратган шоҳ ожиз қолди.
Аммо иложини топди Искандар,
Олди Испитомин хотинин қўлга.
Ушовидан тушови қиммат бу хотин
Искандарга тутди ўз эрин бошин!..

(керилиб)

Бу эл тарихини сен мендан сўра!
Оташпараст бўлган бу эл бир пайтлар,
Сажда қилган фақат олов—тангрига,
Оловдан бошқасин тан олмаган ҳеч!
Эл учун оламда энг оғир нарса
Топинган динидан воз кечмоқликдир,
Қутайба қийналди бу эл қонидан.
Ут-оловни сириб ташлаш йўлида
Ва лекин олди у! Хўш, қандай олди?
Сотиб олди! Ҳа! Ҳа! Масалан, Чоғон
Туғишган укаси Ҳурзодни сотди—
Улдирди ит каби! Сўнгра юртини
Арабга топширди ўз қўли билан!
Қумурсқа бирлашса бирлашар, лекин
Бу эл бирлашолмас—унутма буни!

ТЕГИНБЕК

Асло унутмасман!

ИЛЭСХУЖА

Шундоқ, Тегинбек!

Тан ҳам олмоқ керак гоҳ ожизлигинг.

Тан олмоқ керагу ва унинг қатъий,
Мустаҳкам чорасин изламоқ лозим!
Мағлуб бўлмоқлигим, уч кунлик жангда
Сезилиб қолганди, лекин дош бердим.
Ўйладим... изладим... топдим чорасин;
Не қилиб бўлса ҳам икки амирнинг
Ўртасига нифоқ солмоқлик зарур—
Улар қўшинин қоқ бўлиб ташладим!
Амир Темур қочди деб, жар солдим кейин,
Амир Ҳусайн тараф ишониб бунга
Қочишни бошлади ортга қарамай!

ТЕГИНБЕК

Билурман, хоқоним!

ИЛЕСХУЖА

Шундоқ, Тегинбек!
Сен эса айтасан қудратингиз деб!
Эртага юрурмиз Самарқанд тараф,
Самарқанд бизники, ҳеч ким йўқ урда.
Икки амир кетди бошларин олиб,
Ҳали-бери ўнглай олмас ўзларин!

(сокин)

Ҳозир дам олмоққа ихтиёрим бор.

ТЕГИНБЕК

Дам оласиз, хоқон!

(сурли)

Совғам бор сизга.

ИЛЕСХУЖА

Не совға экан ул? Қўрайлик, қани?

(Тегинбек чиқади.)

Нима ўйлаб топган бу айёр, маккор?

(Тегинбек гўзал бир қизни бошлаб киради.)

ТЕГИНБЕК

Тиз чўккил, Лочиной, толенг кулди,
Кўзларинг алдамас, шоҳ олдидасан!

ИЛЭСХУЖА

(Урнидан туриб кетади.)

Баракалло, Тегин! Жаннат гули-ку?!

ТЕГИНБЕК

Камтарин қулингиз!

ИЛЭСХУЖА

Хоқонимсан сен!

ТЕГИНБЕК

(талгайиб)

Тонгда фармон бердим нўёнларимга,
Топиб келинг, дедим, энг сулув қизни,
Бўлса ҳамки, ҳатто, ернинг қаърида.
Ер қаъридан эмас, тоғ қишлоғидан
Олиб келди буни!

ИЛЭСХУЖА

Офарин, балли!
Бизни ёлғиз қолдир, дам ол, Тегинбек!

(Тегинбек чиқади.)

Лочиной, Лочиной...

ЛОЧИНОЙ

Менга жавоб бер!
Раҳминг келсин, раҳм қил, гар султон бўлсанг,
Уйимга кетайин, жавоб бер менга!

ИЛЭСХУЖА

Тун босиб келмоқда, йўллар хатарли,
Эгаллаган ҳамма жойни лашқарим,

Қўриб қолса сендай соҳибжамолни,
Улар унутади ҳаттоки мени!
Сен тонгда кетурсан, элтиб қўйишар,
Уйингга борурсан зар, олтин билан!

(Чапак чалади, ясовул киради.)

Олтин келтирилсин!

Ясовул чиқади:

ЛОЧИНОЙ

Йўқ, керак эмас!

Жавоб бер, жавоб бер, беҳуда бари!

Ясовул баркашда олтин олиб киради. Илёсхўжа имоми билан Лочинойнинг оёғи остига тўқади ва қайтиб кетади.

ИЛЭСХУЖА

Ҳаммаси сеники, олгин, Лочиной.

ЛОЧИНОЙ

Жавоб бер, раҳм қил, уйингга кетай!

ИЛЭСХУЖА

Бас!

(Илёсхўжа вазоҳат билан Лочинойга яқин кела бошлайди, Лочинойнинг кўзи қиличларга тушади.)

Шундоқ де, шундоқ!.. Кетмоқчимисан?..

(Лочиной чаққонлик билан бир қилични олади ва Илёсхўжага ташланади, аммо Илёсхўжа ёнидан қиличини олиб, уни чопиб ташлайди.)

ЛОЧИНОЙ

Кетаман!..

Улади.

ИЛЭСХУЖА

Ясовул!.. Тегин, қайдасан?..

ИККИНЧИ САҲНА

*Эски Самарқанд. Тонг. Пахта тозаловчилар растаси.
Калавий ёлғиз.*

КАЛАВИЙ

Ғалат туш кўрибман. Қандайдир саҳро,
Саҳроки беадад... қум, қум, қум, қум, қум.
Ханжарлари ярқираб кун тифида
Мени қувлар эмиш уч қора отлиқ.
Қумдан оёқларим узилиб зўрға,
Ҳаллослаб, бўғзимга ўпкам тиқилиб,
Кунчиқар томонга қочар эмишман.
Воҳ... кутар эмишман офтобдан нажот;
Отлиқлар кўзини қамаштирар у,
Мен эса қутулиб кетгум, демишман.
Йўқ, улар қолмади ортимдан ҳеч ҳам.
Сўнг қандайдир қирлар, тепалар... Қизиқ...
Ногаҳон бир арна дуч келмиш менга,
Бахташ таваккал деб одим ўзимни
Ва дарҳол бекиндим битта нишабга.
Отлиқлар барибир келдилар етиб,
Бири тушди... сўнгра шошилмай, секин
Елкамга оёғин босди... Хўш, кейин-чи, хўш?!
Турғизиб бўғзимга ботирди ханжар.
Қип-қизил қон оқди... Аниқ эсимда.
Қонимни тўхтатмоқ бўлар эмишман...
Томоғимни маҳкам бўғар эмишман...
Туриб кетдим — қўлларим ўз бўғзимда!

(безовта)

Таъбири не бўлғай бу нохуш тушнинг?..

*Қуролланган Қул Чобук бошлиқ бир тўда сар-
бадорлар Зобитбекни олиб кирадилар.*

ҚУЛ ЧОБУК

Амир Ҳусайннинг бул арзандаси
Ўз қўлини чопиб ташлабди, сардор.

ЗОБИТБЕК

Чопаман... сўяман... Сизларга нима?..

Қимдир тождор, кимдир бождор дунёда.
Биров текканин ер, биров суйганин...

КАЛАВИЙ

(бепарво, Қул Чобукка)

Не гуноҳи бор экан қулнинг?

ҚУЛ ЧОБУК

Ул шўрлик

Бизга қўшилмоққа орзуманд экан.
Узи емас, итга бермас бу Зобит
Ниятидан хабардор бўлиб, уни
Гўштдай бурдалабди оғилхонада.
Бор молу мулкани кўкка совурдик,
Анов, ёнаётган уй-жойи бунинг.

КАЛАВИЙ

(кескин, Зобитбекнинг ёнига келиб)

Ҳа, Зобитбек, мўғул!.. Чопасиз... сўясиз..
Ҳа, егани—заҳар, ичгани—заққум,
Юраги қоп-қора қон раиятни!
Бўғасиз, зўрлайсиз, хўрлайсиз, ҳа, ҳа!..
Сизга мумкин бари! Ва лекин айтинг,
Айтинг, қачонгача, бу зўравонлик?
Қачонгача элни топтайсиз бунча?
Қачонгача кўкдан арпа ёғса ҳам
Меҳнаткаш эшакнинг еми нимтадир?
Қачонгача замон соғлари бемор,
Тили бурролари соқов яшайдур?..
Нимаси кам эди сендан ул қулнинг,
Нечун ул гуноҳкор? Айби нимада?
Талпинганлигим Эркинлик сари,
Хур яшамоқликни севганлигим?
Айт, эй маълун!

ЗОБИТБЕК

Ул менинг қулим.

Сизнинг ҳаққингиз йўқ мени тергашга!
Қароқчиларингиз жазосин олар!..

¹Раят—ўлпон, солиқ тўловчи тобе эл.

КАЛАВИЙ

Шундоқми?.. Ки, демак.. Биз қароқчилар..

(қатъий)

Улимнинг олдидан билиб қўй, мўғул!
Яхшилаб билиб қўй, қумдан чиққан мор!..
Биз—ўз бошимизни аллақачоноқ
Дорларга тикканмиз! Улимлар ҳечдир!
Шуни англагилки, токи тирикмиз
Юртни сен итлардан қилурмиз озод!
Эл-юрт озодлиги учун курашмоқ
Яккаю ягона муродимиздир!
Истагимиз, билгил, ҳар бир раият
Ўз юртига ўзи ҳокимлик қилсин;
Ишласин, яшасин ўз эрки билан!
Жавлонгоҳ бўлмасин, деймиз, ҳеч қачон,
Юртимиз тупроғи ёв отларига.
Ўз тилимиз, ўз динимиз муқаддас,
Муқаддас эрур ўз урф-одатимиз!
Билмасанг, билиб қўй, мана, Сарбадор
Давлати¹ яшар иккам ўттиз йил
Озод, дориламон, ҳур эркинликда!
Раият давлати бошқарар ўзи,
Сардорин сайлайди ўзи раият.
Ўзин давлатининг ўз қўшини бор,
Муҳри бор, дирҳами, туғи, қонуни!
Ҳамма тенг, баробар қилгайдир, меҳнат,
Барчага баробар ҳаёт нашъаси!
Қилич ўз қинига тўғри, дейдилар,
Йўқ, тўғри эмас у! Билиб қўй, Зобит!
Биз қароқчиларми?.. Ҳа, ҳа, ҳозирча
Сизлар наздингизда қароқчилармиз!
Билиб қўй, Сабзавор сарбадорларин
Давлати сингари биз ҳам албатта,
Ўз давлатимизга бўлурмиз эга!!!
Биз қароқчиларми?.. Биз — сарбадорлар!

¹ Гап Хуросон сарбадорлари ҳақида кетмоқда. Улар Хуросонда мустақил давлат тuzганлар. Маркази Сабзавор бўлган бу давлат 1337—1381 йиллар, яъни қарийб 45 йил яшади. Хуросон сарбадорлари билан Самарқанд сарбадорларини чалқаштириб юбормаслик керак.

(Сарбадорларга.)

Сарбадорлар ҳукми!

САРБАДОРЛАР

Хукмингиз олий!

Улим! Улим! Улим! Юрт ёвларига!

ЗОБИТБЕК

Калавий, Калавий, кечиринг мени,

Мен... мен.. итлик қилдим... қулингиз бўлай...

КАЛАВИЙ

(қатъий)

Жазо майдонига осинглар буни!

Раият билсинки, Самарқандда ҳам

Фуқаро тарафин олгувчилар бор!

Эл сирин сирим, дегувчилар бор!

(Сарбадорлар Зобитбекни олиб чиқадилар.)

Ити йўқ қўтонга ола қашқир ҳам,

Қора, кўк қашқир ҳам чопгани-чопгаз.

Ити йўқ қуллар, ўх.. ити йўқ элим,

Қачон ҳур яшайсан, озод яшайсан?..

(сокин)

Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсати!

Халқим қўли—қадоқ, елкаси ямоқ;

Чориғи йиртиқдир ямоқчисининг,

Кулоли ёлчимас бутун косага.

Она йиғлар бўм-бўш бешик бошида!

Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсати!

Денгизнинг сувлари сиғмас ҳовузга,

Халқим дарди эса оламга сиғмас.

Ўз тўни ўзинга тор келиб қолди!

Айтарлар: туялар ташийдир тилла.

Аммо еганлари итсыйди. янтоқ.

Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсати!

Минг дарахт бошини бир болта кесар,
Икки болта кесар халқим бошини:
Бири ёт юртлардан келган мўғуллар,
Бири ўз юртимнинг бою беклари!
Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсат!

Тулкилар тепага чиқди юртимда,
Урдаксиз кўл—юртим, лойхўрақлар хон.
Ўтин ёрган болта ётадир ташда,
Игна тешигидан мол ўткараар ёв.
Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсат!

Тутуннинг аччиғин мўри биладир,
Қулоқдин кўз ҳақдир, кўргил, Озодлик!
Халқимнинг қоп-қора кўзидан бошқа
Тариқча гуноҳи йўқдир, Озодлик!
Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсат!

Озодлик, дунёнинг юраги ўзинг,
Наҳот ботар куннинг отмас тонгги бор?
Мен сенга йиғласам, наҳот Озодлик,
Украб чиқмоқликка бир қароринг бор?!
Озодлик! Озодлик! Жамолинг кўрсат!

Узоқ жимлик.

Дагар сарбоз киради.

ДАГАР САРБОЗ

Ассалому алайкум. Бевақт келибман...

КАЛАВИЙ

Ва алайкум ассалом. Хўш, кел, йигит.

ДАГАР САРБОЗ

Нурзоднинг хешиман.

КАЛАВИЙ

Ҳа-а, эсладим...
Кўрганман...

ДАГАР САРБОЗ

Оқсоқол, сизни биламан,
Кўп эшитганман сиз ҳақингизда...

Нурзод киради.

НУРЗОД

(Калавийга)

Ассалом, сардорим.

ДАГАР САРБОЗ

Бормисан, ошна?

НУРЗОД

Мен борман; сен ўзинг бормисан, сарбоз?

(қучоқлашадилар)

Бўримисиз ва ёки тулки?

ДАГАР САРБОЗ

(тундланиб)

Тулки...

Бўрими, тулкими, ростин айтганда
Сизларга нима ҳам қизиғи бордур?
Енгилдик, вассалом!

КАЛАВИЙ

Гап нима ҳақда?

НУРЗОД

(Калавийга)

Сардорим, бул Амир Темур сарбози.

КАЛАВИЙ

Амир Темур сарбози?..

(Дагар сарбозга яқин келади.)

Хўш, сўзла.

ДАГАР САРБОЗ

Айтдим-ку, сизларга не қизиғи бор!

КАЛАВИЙ

(қатъий)

Сарбоз, сендан бунни сўраганим йўқ,
Кўрган, эшитганинг айлагил изҳор.

ДАГАР САРБОЗ

Хўп, майли, тинглангиз кўрганларимни,
Мен Амир Темурга сарбоз тушгандим,
Аслида ўзим шу самарқандликман.

НУРЗОД

Калавий устодим... Сўзлайвер, Дагар!

ДАГАР САРБОЗ

Мўғул хони Илёсхўжага қарши
Сайхуи қирғоғида жанг¹ қилдик уч кун.
Зап кескин жанг бўлди, бунақа жангни
Мен яқин ўртада кўрмаганман ҳеч!
Ёмғир қуяр эди... кўпчиган отлар
Отилиб кетарди сирғалиб, тойиб,
Қалпоқдай учарди жангчилар ерга.
Лекин биз заррача парво қилмайин,
Юракда бир олов гуруллаб, ёниб,
Мўғулнинг адабин берардик роса.
Жангу ҳарб тугай деб қолган бир пайтда,
Унг қанот — Ҳусайн ёқ чекиниб қолди!
Қарамай қочишди олди — ортига!
Ичдан бузилмаса — қўшин енгилмас!
Бизда ҳам қолмади кейин бир илож.
Тум-тарақай бўлиб кетди сарбозлар,

¹ Тарихда «Жангги лой» номи билан юритилади.

Тириклар кетишди тўши-тўшига...
Менинг қочиб келиб турган ерим бу.

КАЛАВИЙ

Самарқандга сўғиш бошларми мўғул?

ДАГАР САРБОЗ

Ҳафтага қолдирмас бу Самарқандни.

НУРЗОД

Бунчалар нафасинг совуқ бўлмаса.

ДАГАР САРБОЗ

(тўлғаниб)

Ҳа, шундай бўлади! Узингиз ўйланг
Бу юртнинг на шоҳи, на гадосининг
Бирор тайини бор! Ахир барчаси
Ахталаб қўйилган! Қўйдан фарқи йўқ!
Мўғул деса бўлди—қалтирар бари,
На қадрин билади, на гурурини!
Бошида тош чақса бақрайиб турар!
Йўқ! Йўқ! Ишонмайман бирор амирга,
Бу юрт соҳибининг барчаси ўлган!
Юртимизда эса кўп бўлди,э, воҳ!
Боболарнинг руҳи қушдай чирқиллар!

Ииғлайди.

КАЛАВИЙ

(ўзига)

Ўт экан! Сарбоз ҳақ! Номард Ҳусайн,
Эл-юртни тўнғизнинг комига ташлаб,
Ўзинг қочибсан-да! Боғланган този
Овга ярамас, деб шунга айтарлар.

(Дагар сарбозга)

Эр кишига йиғи ярашмас, сарбоз.

ДАГАР САРБОЗ

Не қилай, оқсоқол, юрагим куюк!

КАЛАВИЙ

(Дагар сарбозга)

Дагар сарбоз, ўғлим! Агар барча эл
Сендай фикр қилса, ўйласа эди,
Юртда бўлар эди доруломонлик!
Хуррият бўларди, бўларди Эрклик!
Тўғри айтдинг, сарбоз... Раият—ахта!
Отдан эшак ўзган мурдор замон бу!
Эл кўзин очмоқлик—бизларга қарзир,
Қолиб кетмас, дейман, элимиз шундай.
Енмаган— бировни ёндираолмас.
Эркингни излагил эл орасидан!
Мен сен билан, ўғлим, Нурзод сен билан,
Раият биз билан, мана кўрасан!

(Нурзодга)

Нурзод, жигарбандим! Пайт келди, дейман!
Етган—ёвга ёқар. Энди ётмоқ, бас!
Емғирдан қолганин селга олдирмоқ
Ожизлик, аҳмоқлик, тубанлик эрур.
Ҳўкизнинг оёғи бўлгандан киши
Бўлгани яхшироқ бузоқнинг боши!
Денгиз довули бўл, саҳро бўрони,
Хабар бер кечикмай сарбадорларга.
Масжиди Жомега йиғилсин барча,
Дагар сарбозни ҳам ўзинг бирла ол.

ДАГАР САРБОЗ

Ташаккур, оқсоқол, ишончингизга!

Нурзод ва Дагар сарбоз чиқадилар.

КАЛАВИЙ

Нима тадбир қилғай Мавлонозода?
Ҳатто қишда қорни қизғонадиган

Девонбеги, қозикалонлар не дер?..
Эҳтиёж—иштиёқ туғдирар мудом,
Кенгашмоқ, кенгашмоқ, кенгашмоқ зарур!..

(асабий)

Уҳ, яна мўғуллар!.. Уҳ, Илёсхўжа,
Отанг ўлиб, сенга етдими навбат?!
Мовароуннаҳрга юра бошлабсан.
Нима қолган ўзи бу юртда бугун,
Нечун бунча ғажигиш бу қоқ суякни?
Қуруқ қопни бекор ёрганинг билан
Нима фойда берар? Эй золим фалак!

(сукут)

Бешак, бир кулгининг бир йиғиси бор...

Телба Сархон чопиб киради.

ТЕЛБА САРХОН

Хоҳ-хоҳ-хо-о
Кўкрагинг очиқ бўлса,
Шамоллар эсиб турса...

(Қалавийга)

Ҳой, мударрис, мударрис,
Отингни ташлабсан-да,
Қанчалар эди учқур,
Қаноти эди қирқ газ,
Билиб қўй лекин бир кун,
Ўлдиарар сени мўғул.

(Алмойи ҳаракатлар ила)

Мен ҳам ўқишга келдим,
Муллавачча бўлгим бор.
Отимдан айрилганман..
Бўжи келди, бўжи келди.

ҚАЛАВИЙ

Сархон, яна уйдан қочибсан-да сен,
Мавлонозода эмас, Қалавийман..

ТЕЛБА САРХОН

Ҳа, оқсоқол... бу ерда,
Хўш, нима пиширибди?
Пахтангизни чанг босиб
Етибди-ку бозорда.
Мен, мен, ўқишга келдим,
Бўжи келди, бўжи келди...

(йиғлаб)

Исобегим гўштин еб,
Носирбегим гўштин еб,
Хотинимнинг гўштин еб,
Мўғул жуда чанқаган.
Сув беринг, сув—мўғулга,
Бўжи келди, бўжи келди.

(бирдан тўхтаб)

Кўкрагим очиқ бўлса,
Шамоллар эсиб турса,
Шунинг ўзи менга, бас...
Бўжи келди, бўжи келди...

Телба Сархон чиқади.

КАЛАВИЙ

(хаёлга чўмиб)

Шўрлик Сархон, Сархон...

(тўлганиб)

Сархон қисмати —
У, Мовароуннаҳр, сенинг қисматинг!
Сен бугун телбасан—билмайсан ўзни,
Ақлинг поймол, танинг мажоқ, бемурод.
Ўзингга ўхшайди фарзандларинг ҳам.
Зотан, ким қолди, айт, телба бўлмаган?!
Қайси бир кимсанинг ақли жайида?
Деҳқон йўқчиликдан девона бўлди,
Шоир, фозилларинг кетди тўрт томон,
Қуллар доим қуллар! Косиблар ҳоли

Қуллар аҳволидан эрур бешбаттар!
Аё, халқинг хароб! Берух, паришон!
Сени топтар ғаним истаган пайти.
Ҳар бир вилоятда биттадан амир,
Ҳаммаси султонлик қилишар даъво.
Бири ичмак истар иқбол ҳавосин,
Бири етмак истар тахт висолига.
Шу боис, қутурган қашқирлар каби,
Ҳаммаси бир-бирин ейишар гўштин.
Харажу маражлар бошинда бу кун,
Бошбошдоқлик юрти—Мовароуннаҳр,
Ис босган бағрингда ким телба бўлмас?
Қандай яшагайдур бунда соғ ақл?

(сукут)

У-ў, шўрлик Сархон... қадрдоним-эй...

(буткул хаёлга чўмиб)

Йилнинг боши эди Мўғулистондан
Самарқандга Туғлуқ лашкарин тортди,
Хароб юртни тағин у қилди хароб.
Йилдирим мисоли бир йил ўтмасдан
Ўлганнинг устидан тепишган каби
Қайта қўшин тортди бадкирдор Туғлуқ.
Эл чидай олмади—кўкрак кўтарди,
Амир Баён Сулдуз бул Самарқанднинг
Номига амири эди ўшанда.
Эрмак эди унга офатижон май,
Айш қуши бошидан учмас эди ҳеч.
Тап тортмай шаҳд билан киришдик жангга,
Аммо ҳамжиҳатлик қаёқда, тангрим,
Муштдек тугилмади битта ерга куч!
Кўп ўтмай қамишнинг тўзғоғи мисол
Исёнкор эл тўрт ён тирқираб кетди.
Шу Сархон ва бизлар ўттиз-қирқтамиз
Қаршилиқ кўрсатдик сўнгги дамгача.
Кўп чидай олмадик, Туғлуқ лашкари
Бизни селдай босиб, янчиб ташлади!
Ўшанда шер каби жанг қилган Сархон,
Қаттиқ шикаст еди — бўлди ярадор!

1. 1360 йилдаги Туғлуқ Темирнинг Мовароуннаҳрга юриши кўзда тутилмоқда.

Тангри бир ярлақаб, биз тирик қолдик,
Олиб қочдим уни Ургут томонга,
Бошқа йўл йўқ эди...
Бир ҳафтадан сўнг
Сархон тузук бўлди—шаҳарга қайтдик.
Қоп-қора тун эди... У, даҳшатли тун,
Юрагим орқамга тортади ҳамон.
Ёмғир қуяр эди, гўё осмондан
Юлдузлар ёмғир бўп савалар эди.
Шаҳар гўристондай ваҳмкор, жимжит,
Биронта уйдан ҳам кўринмас ёруғ,
Эшитилмас, ҳатто, итлар овози.
Фақат совуқ шамол— ёмғирли шамол
Юзга лой отгандек изиллар тинмай.
Сархон ҳовлисига етдик амаллаб,
Бирдан... бирдан... Сархон додлаб юборди!
Мен аввал сезмадим бирор нарсани,
Сўнг, кўрдим... ҳовлида... кўзим ўнгида
Уч дорда... уч гавда чайқалар эди!
Ў-ў шўрлик Сархон...! қадрдоним-эй..

(Зарбону киради.)

Кел, кел, Зарбону.

ЗАРБОНУ

Ассалому алайкум.
Отам кирмадими мабодо бунга?

КАЛАВИЙ

Кирганди ва лекин чиқиб кетди у,
Эски қалъа томон кетди чамамда.

ЗАРБОНУ

Доим шундай, зўрға эплаб боқаман,
Пайт топди дегунча қочиб қолади.
Шом ёки саҳарми унга барибир...

(тараддудланиб)

Узр, Нурзод оғам... У келмадими?

КАЛАВИЙ

Келганди... мен унга айтурман албат.

(Зарбону чиқади. Калавий аввалги кайфиятда)

Мана, туш таъбири... Қўлим бўғзимда!
Ва лекин тирикман—ётмайман қотиб!
Ранят, ишонгум, бош кўтарадир,
Тул хотин ўчоғин ўти чўғини
Мўғул тортиб олган— кечирмайдир эл!
Яланғочлар сувдан тойишмас, ахир!

УЧИНЧИ САҲНА

*Бог кўча. Истеҳком. Раҳналарда қоровуллар. Узоқда Масжиди
Жомеъ кўзга ташланиб турибди. Жанг либосида курашчи йи-
гит ва қизиқчи йигит кирадлар.*

КУРАШЧИ ЙИГИТ

Мавлонозодага қойил-е, жигар,
Уч кун кўз юммади.

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Шунча серғайрат...
Улусни рўйхатдан ўтказди буткул,
Ҳатто мусофирлар рўйхатин олди.

КУРАШЧИ ЙИГИТ

Уйланган, уйланмаганлар рўйхатин
Нечун алоҳида қилишди экан?

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Ақлинг етмадими шунга, каллапўш,
Серхатар жойларга уйланмаганлар,
Бундайроқ жойларга...

КУРАШЧИ ЙИГИТ

Ҳа, ҳа, тушундим...
Бир иш бўлса... бола-чақа дегандай.
Ўзи уйланганми?

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Севганин, анови катта ҳарб-жангда
Туглуқ Темир олиб кетган, дейдилар.
Онаси, синглиси бор экан фақат.

ҚУРАШЧИ ЙИГИТ

Севганин қутқазиб олмаган нечун?

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Бу ерда бўлмаган, Ҳожа барлос-ла
Ҳарбу жангда юрган... жанглари севган!

ҚУРАШЧИ ЙИГИТ

Нима бўлса ҳам кўп донишманд экан,
Саркубга қарагил, кўчабандларга...
Шаҳарнинг тўрт ёнин банд қилдирди-я!
Тулки ҳам ўтолмас қалъа ичига...
Ун минг киши жангни кутиб турибди!

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Ун минг, дейсанми?

ҚУРАШЧИ ЙИГИТ

Ҳа, Амир Ҳусайн
Қолдирмаган шаҳар ҳимоясига
Лашкар тугул ҳатто доруғани ҳам.
Лекин ўн минг киши йиғилгани рост.
Жума куни, ахир, Жомеъ майдони.
Раиятга тирбанд бўлиб кетди-ку!

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

«Қуръон» шарифни тавофлаб, ўлиб,
Қасамёд қилдилар жанг қиламиз деб,
Барча жондан тўйиб кетган экан-да!
Кўп сўзамол экан Мавлонозода,
Қулоғим остида жаранглар сўзи.

(Мавлонозодага тақлид қилиб)

Мусулмон жамоат! Сўзимни эшит,

Катта хатар пайдо бошинг устида,
Кофир босиб келар қора булутдай,
Бу булут, ўйлама, ёмғир ёғар деб,
Ул ўқлар отадур сенинг кўксингга!
Болангнинг кўксига ўқлар отадур,
Яксон қилар буткул хонумонингни!
Божу хирож дея жизъя¹ ундирган
Тилининг тагида тили бор ҳудҳуд²—
Амир Ҳусайн қочди номардлик қилиб.
Сени ташлаб кетди тақдир ҳукмига,
Раият демади, ўз бошим деди!
Ёвинг кўп бешафқат! Қиёмат қилар!
Мен жангга чорлайман!..

КУРАШЧИ ЙИГИТ

Секинроқ, жигар,
Дарров бошлайсан-да, бугун тинч юргил,
Бошимиз балога қолмасин тағин.

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Нега қозикалон Саид Юсуфбек
Тарқошовлик қилди сулҳ тузамиз деб?

КУРАШЧИ ЙИГИТ

Уларнинг мол-мулки етарли, ахир
Ва лекин Калавий боплади уни.

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

(Калавийга тақлид қилиб)

Сулҳ, аҳднома, дейсиз, ул нима ўзи?
Раиятни алдаш, эрур, вақтинча.
Илёсхўжа сира қўнмайди бунга,
Ётники ҳамиша еб-тўйгунчалик!
Азалги ёв-ёғий дўст бўлмас асло!
Туғлуқ Темир ўша, Илёси ўша,

1. Ж и з ъ я — жон солиғи.

2. Ҳ у д ҳ у д — сассиқпопишак, бу ерда Амир Ҳусайн тожи ҳам худ-худ тожидай гап маъносида киноя қилинмоқда.

Эшаги ушаю тўқими бошқа!
Унга Самарқандмас бойлик, мулк керак!

(кулги)

Кейин Саид Юсуф ҳайқирди тағин.

(Саид Юсуфга тақлид қилиб)

Эй валломатлар, бас, аравани
От-улов тортмайди — арпа тортади,
Мулк керак бўлса гар йиғиб берамиз!
«Сулҳ яхшироқдур».¹ Энг тўғри йўл шу!
Мавлонозода-чи, Мавлонозода...

(Мавлонозодага тақлид қилиб)

«Қаерда бўлмангиз, сизларни ўлим—
Қидириб топгайдир...»²—бунга не дерсиз?..

КУРАШЧИ ИГИТ

Бас қил, масхарабоз! Жондан тўйдингми?
Сенинг учун улар кулги бўлдимми?

ҚИЗИҚЧИ ИГИТ

Саид Юсуф бизга қўшилмади-ку,
Эша кун кенгашни ташлаб кетди у.

КУРАШЧИ ИГИТ

Ҳа, унга қўшилди уч-тўрт ақобир.

ҚИЗИҚЧИ ИГИТ

Лекин эл тарафда қолди шайхийлар,
Қози улардан ҳам аразлади-я...
Қизиқ, ҳозир нима қилмоқда экан?

КУРАШЧИ ИГИТ

Қозилар йўлини топар ҳамиша.

¹. «Қуръон», 3-сура, 28-оят.

². «Қуръон», 4-сура, 78-оят.

(кўкка қараб)

Вақт бўлиб қолди, мен жойимга борай.

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Мен ҳам кетдим, омон бўлгил, биродар.

*Кетишади. Мавлонозода, Бухорий, Калавий,
Нурзодлар киришиб, сарқуб устига кўтариладилар.*

МАВЛОНОЗОДА

(шаҳарни кузатиб)

Ғалати сокинлик бутун шаҳарда,
Жанг олди одатда шундай бўлади!

БУХОРИЙ

Ана, тийрандозлар, кўраяпсиэми,
Саф тортиб ёлғишар ўнгу сўл бўйлаб?

КАЛАВИЙ

Ишорага маҳтал қиличбозларим!

МАВЛОНОЗОДА

Энди гап, ёвларнинг бу Боғкўчага
Кириб келишида қолди, чамаси!

КАЛАВИЙ

Шаҳарнинг ичига бошқа йўл йўқ-ку?
Келиб тушадилар ушбу қопқонга,
Сиз бунда бемалол кутиб олурсиз!

МАВЛОНОЗОДА

Тангри қувват берсин йигитларимга!

БУХОРИЙ

(сокин)

Бу «қопқон» ёдимга солди, кўрганам,
Ургут тоғидаги олқорқамоқни.

(сокин)

Ажойиб тошқамоқ... Тоғнинг устида
Кенг, каттакон яйлов... уч тарафиндан
Қўл билан қургандек тош-ла ўралган.
Яйловда бел бўйи ўтлар ўсади
Кийикўт, дейсизми, айиқтовонми,
Қайинтовуқ, қоқи, телпақўт, қатрон,
Ҳатто равоч ҳам бор ва лекин биллоқ,
Қизлар сочи каби буғдойи мўл-кўл.
Наъматак, бодомча, учқат, ирғийлар.
Барглари шилдираб ётибди ўсиб.
Улар илинжида олқорлар тўп-тўп
Қириб келишади... овчилар эса
Пойлаб «дарвоза»ни эгаллашар-да,
Бемалол, шошилмай овлар уларни...

МАВЛОНОЗОДА

(кулиб)

Бугунги овимиз олқорлар эмас!

*Бирин-кетин Шайх Исомиддин, Сиеботга, Мирзо
Соҳиб, Қул Чобуклар кирадилар.*

ҚУЛ ЧОБУК

Отлиқлар тайёрдур ишорангизга,
Нафасидан олов ёлқини келар.

ШАЙХ ИСОМИДДИН

Барча илми толиб сарбадормиз дер!
Ғалати ўт улар қонида қайнар...
Ботирлар қўлида синиқ игна ҳам
Айланмоғи мумкин олмос ханжарга!

МИРЗО СОҲИБ

Улар жанг қилмоқчи сарбадорлардек!

МАВЛОНОЗОДА

Балли! Энг аввало, илм аҳли учун
Илм муборакдир, муътабар эрур.
Ва лекин илмдан-да юксак—Ватан бор!
Ки, Ватан тақдири илм тақдиридур!

СИЕБ ОТА

Аҳли зироатнинг ғазаби чексиз!
Сел келмай, тўғон қур— деганлари шу!

МАВЛОНОЗОДА

Демак, эл оёқда! Ғазаб ўтида!
Ғазаб агар ақл ҳосили эрса
Ҳар қандай гов-тўсиқ кунпаякундир!

(ҳаммага)

Ҳаммаси жойида, тайёрсиз, демак!

Дагар сарбоз киради.

ДАГАР САРБОЗ

Еғийлар Сиёбга яқинлаб келди,
Жуда бежавотир келишар улар!

БУХОРИИ

Мантиқ илми айтур! Агар мақсадда
Мавҳумлик бўлса гар—суян мантиққа!
Узига ишонган бу Илёсхўжа
Ғалаба шавқи-ла келар бемалол!
Уйлаган: ёв йўқ деб бул Самарқандда!

МАВЛОНОЗОДА

Оллоҳим ёр бўлсин! Ҳамма жойинга!

(Мавлонозода, Дагар сарбоз ва Нурзоддан бошқа
ҳ а м м а чиқади.)

Фармонимни кутинг!

(сукут)

Нақадар жимжитлик!
Кел, кел, Илѐсхўжа! Ёвни ҳеч қачон
Бундайин бемалол кутмагандурман.
Юрагим сезмоқда: ғалаба равшан—
Раят қаҳрики шунчалар қаттиқ!

ДАГАР САРБОЗ

(кузатиб)

Ёғийлар йўналди дарвоза томон!..

МАВЛОНОЗОДА

Кўраяпман, киришди кўча бошидан!

(ўз-ўзига)

Киравер, киравер!..

(бирдан жиддий)

Сезиб қолдимиз?..
Нечундир безовта! Сўнггиси ҳали
Кўчага киргани йўқ?!

(ҳайкириб)

Ноғоралар!!!

(Нурзод ва Дагар сарбоз чиқишади. Ноғоралар овози еру кўкни тутади. Қилич, қалқонлар шарақлаши, шовқин-сурон, «урҳо-ур», «чопҳо-чоп», «бўшашма»лар авжига минади. Мавлонозода саркуб ортига қараб)

Ингитлар! Чиқинглар, кўрсатинг ўзини!
Эл-омон жанги бу! Ймон жанги бу!

Мавлонозода белидаги шамширини олиб, баланд кўтариб, саркуб орқасига отилади.

Саҳнага Мавлонозода сарбозлари ва мўғул навкарлари қилич-бозлик қилиб киришади. Бу ҳолат анча вақт давом этади, улар жанг қилишиб чиқадилар. Яраланган Илѐсхўжа, Ясовул ва бир неча нўён жонҳолатда кирадилар.

ИЛЕСХУЖА

От... от... келтир, аблаҳлар!
Унутдингми мўғул хонин қаҳрини?
Қонингни ичаман ҳаммангнинг... аблаҳ!..

БИРИНЧИ НУЪН

Оҳ, қириб ташланди қўшиннинг ярми.

ЯСОВУЛ

Кетайлик, хоқоним, кетайлик бундан.

ИККИНЧИ НУЪН

Тегинбекни асир этишди ёвлар.

ИЛЕСХУЖА

Биламан, от келтир, деяпман сенга!

Чиқадилар. Нурзод чоғиб кириди.

НУРЗОД

Еғий қочмоқда!.. Ев...

Нурзод чиқади. Қул Чобук киради.

ҚУЛ ЧОБУК

Ғаним қочмоқда!

(Мавлонозода ва Сиеб ота иккинчи тарафдан киришди.)

Еғийлар қочмоқда! Рухсат бер, саркар,
Қувиб бориб уни қилурмиз яксон!

МАВЛОНОЗОДА

Қуённи пайқамас кийик қувганлар!
Шошилманг! Йўқ, қувманг! Ҳийла эрур бу!
Бу ҳийла ўтмайди—ҳаммаси маълум!
Кенг майдонда жангга чорламоқдалар.
Бу жанг бизга тўғри келмайди, қувманг!

ТУРТИНЧИ САҲНА

*Жаннинг иккинчи кунн. Самарқанд яқинида лашкаргоҳ. Ил ёс-
х ў жа а ви бизга таниш н ў ё н л а р кирадилар.*

ИЛЕСХУЖА

Бугун ҳам енгилдик... Ишониб бўлмас!
Наҳотки ғалаба қилди қора эл?!
Сув ичирмаганга сут ичирган эл!
Қани боболарим қўллари, қани?
Уларнинг арвоҳи урмасми мени?!
Иш бермади ҳатто ҳийла-ю, макр,
Наҳот қўлдан кетди Мовароуннаҳр?!
Шаҳид бўлди наҳот икки минг навкар?!

БИРИНЧИ НУЁН

Ҳа, шундай, хоқоним, ҳисоблаб чиқдик.

ИЛЕСХУЖА

Қандай қилиб ғаним ғалаба қилди?

ИККИНЧИ НУЁН

Мен битта асирни сўроқ қилгандим,
Ул айтди, қалъада эл кўтарилган,—
Етти ёшдан етмиш ёшгача бари...
Шаҳар мадрасасин бош мударрисин
Ва яна қандайдир сарбадорларми...
Уларга сарварлик қилибди, хоқон.

ИЛЕСХУЖА

Сарбадорлар... Ё раб? Нима деяпсан?
Улар Хуросондан келишибдими?

БИРИНЧИ НУЁН

Хоқоним, мен айтай... Бу сарбадорлар
Икки йилки... пайдо бўлибдир бунда
(Икки йилки, биз ҳам келмадик, ахир!)
Бойларни бекларни таларкан улар,
Ҳаттоки амирлар қўрқишар экан,

Бойўғлидай тунлар қиларкан босқин.
Талаба, йўқсиллар ва ҳунармандлар
Хайрихоҳ эканлар сарбадорларга.
Худди шулар бизга элни кўтарган...

ИЛЕСХУЖА

Энди аён бари... бу сарбадорлар
Хуросонда пайдо бўлишган асли.
Томир отибдилар, демак, бунда ҳам...

ИККИНЧИ НУЁН

Хоқоним, бир қошиқ қонимдан кечинг...

ИЛЕСХУЖА

Сўзла!

ИККИНЧИ НУЁН

Оралабди отларга ўлат,
Шундай хабар айтди бизга сайислар.
Тезроқ йўл олмоқлик керак юрт сари...

ИЛЕСХУЖА

Оҳ, тангрим! Нима гап? Шу етмаганди.
Юз бурдингми биздан оллоҳи карим?
Овчининг армони кўп бўлар тоғда,
Менинг армонларим Жайхўн, Сайхунда...
Боболар эгалик қилган бу юртдан
Мени сарбадорлар, ўлат қувмоқда.
Мажбурман бошимни баркаш қилмоққа,
Тоғдайин елкамни обкаш қилмоққа!
Менга кундай маълум бўлмоқда ҳозир,
Бугунги жангимиз сўнги жанг эрур!
Жайхўндан, Сайхўндан юз йиллар оша
Сувлиқсиз сув ичган мўғул отларин
Шу бугун тугади насибалари...

БЕШИНЧИ САҲНА

*Катта майдон. Кун пешиндан оққан. Раият жам. Қалавий, Мав-
донозода, Бухорий, Шайх Исомиддин, Мирзо Соҳиб, Сиёб ота, Да-*

гар сарбоз, Нурзод, ва бошқалар раият билан аралашиб кетган ҳолда кўринади.

ОВОЗЛАР

...Балли, Мавлонозода!
...Яша, Калавий!
...Балли!
...Қул Чобук, қул эмас! Ҳақиқий сарбоз!
...Биз—сарбадорлар!
...Жанг тугаган йўқ!
...Беклар олиб қочди ўзни сўғишдан!
...Ут қўюрмиз Саид Юсуф уйига!
...Аъён-акобирлар бошин кесурмиз!

МАВЛОНОЗОДА

Ранят! Фалаба нашъасин сур!

Тўртта йигит даврадан ажралиб чиқиб, қарсақ остида қўшиқ бошлайди.

ТҲРТ ЙИГИТ

Тушга кирмас нималар,
Евлар нима демайди?
Биз ўтказган умрлар,
Жўра, қайтиб келмайди.
Уйна, ҳо, ўйна!

Бир тўп йигитлар ўйинга тушади.

Қайга шошар тентак сой,
Товни кўзга илмайди.
Бу кўркамлик, бу чирой,
Жўра, қайтиб келмайди.
Уйна, ҳо, ўйна!

Уйинга Калавий, Нурзод, Қул Чобуклар қўшиладилар.

Ирғанади иргийлар,
Томирлар зирқилайди.
Уқдай учар қирғийлар,
Бу шашт қайтиб келмайди.
Уйна, ҳо, ўйна!
Тангиларнинг тошини
Зулфиқорлар тилмайди.

Ғоз тутгил-эй, бошингни,
Бошлар қайтиб келмайди!
Ұйна, ҳо, ұйна!
Ұйна, ҳо, ұйна!

УЧТА ИИГИТ

(Иккинчи қўшиқни бошлайди.)

Бўри қочди, бўри қочди...

(Бир иигит бўри тарзида даврани айланиб қочади.)

Бўри қочди, бўри қочди.
Урҳо-ур, урҳо-ур!

Бўрининг қорни очди,
Урҳо-ур, урҳо-ур!

Қайга қочиб боради,
Урҳо-ур, урҳо-ур!

Сенинг молинг ёради,
Урҳо-ур, урҳо-ур!

Сенинг молинг нимадир,
Урҳо-ур, урҳо-ур!

Молинг— элинг нимадир,
Урҳо-ур, урҳо-ур!

Навбатда икки чечан ўртага чиқишади.

БИРИНЧИ ЧЕЧАН

Эл билмаганини кексасидан сўрайди.

ИККИНЧИ ЧЕЧАН

Биров йўлдан адашса кимдан сўрайди?

БИРИНЧИ ЧЕЧАН

Юргандан сўрайди.

ИККИНЧИ ЧЕЧАН

Юрган адашса кимдан сўрайди?

БИРИНЧИ ЧЕЧАН

Кўргандан сўрайди.

ИККИНЧИ ЧЕЧАН

Кўрган адашса кимдан сўрайди?

БИРИНЧИ ЧЕЧАН

Кўпдан сўрайди.

ИККИНЧИ ЧЕЧАН

Кўп адашса кимдан сўрайди?

БИРИНЧИ ЧЕЧАН

Донишманддан сўрайди.

ИККИНЧИ ЧЕЧАН

Донишманд адашса кимдан сўрайди?

БИРИНЧИ ЧЕЧАН

Донишманднинг кўзи кўр бўлмаса
Нимага адашади?

ОВОЗЛАР

...Офарин, чечанлар!

...Асло кам бўлманг!

...Донишманднинг кўзи кўр бўлмасин ҳеч!

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

(*даврандан чиқиб*).

Халойиқ, муаммо!.. Кимнингки боши
Сойнинг тоши эмас—ечар муаммо!

(*жимлик*)

Бир жуфт булоғи бор, бир жуфт ирмоғи,
Дараси биттадур, қояси битта!

ОВОЗЛАР

...Тоғ!
Иўқ!
...Утов!

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

...Иўқ! Иўқ! Юрт бердингизми?

КАЛАВИЙ

(сокин)

Бу — киши юзи! Жуфт булоғи—кўзлар,
Жуфт ирмоғи—мўйлов, дараси—оғиз.
Яккаю ягона қояси—бурун!

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Топдингиз, оқсоқол! Эл, яна, эшит!
Ёвни енганларнинг боши тош эмас,
Асалари ини—асалга макон!

(енгил кулгу)

Қўнғироғу, лекин жарангламайди,
Раиғ-рўйи сап-сарик—дардан сап-сарик!

ОВОЗ

Шу ҳам муаммоми? Қизиқроқ айт-да?
Менинг боғимдаги нашватидир бу!

ҚИЗИҚЧИ ЙИГИТ

Яша, нашватингни танир экансан!

(кулгу)

Даврага икки полвон чиқиб, кураш тушади.

ҚИЗИҚЧИ ИГИТ

Евдан қочур булар!.. Дўстлар ичида
Кураш тушар икки такага ўхшаб!

РАИЯТ

Гумбирлагил қалдироқ,
Чақинлар чақ, чақинлар.
Кетаверсин сур, қўрқоқ,
Келсин ботир, яқинлар!
Гумбирлагил, қалдироқ...

П а р д а

II ПАРДА

БИРИНЧИ САҲНА

Катта майдон. Дорлар тикланиб, саллалар, тақялар, кулоҳлар осилган. Уларни раият тошбўрон қилаётган ҳолатда парда очилди. «Биз — сарбадорлар!», «Яшасин сарбадорлар!» деган ҳайқириклар еру кўкни ларзага солади. Қалавий, Бухорий, Сиёб ота, Қул Чобук—раият ичидан ажралиб чиқиб келадилар.

КАЛАВИЙ

Сарбадорлар қадасин ўтказдик, мана,
Биз энди очикда жангга киришдик.
Раият талаби амри вожибдур.
Етар шунча зулм, тепкилаш, хорлик,
Очлигу, мутелик, зорлик... бари бас!
Самарқанддан ёвни қувдик батамом,
Амиру ҳокимсиз қувдик уларни,
Подшоҳлик—қонхўрлик, тугади бари!
Шаръий ҳокимият энди бизники.
Керак эмас бизга ҳокиму амир,
Ҳокимият энди элники буткул,
Ҳамма баробардур тангри олдида!
Раият, эшитгил қатъий сўзимни!
Катта ёв—чет ғаним тугади, аммо,
Ичингдаги ғаним тугагани йўқ!
Қўл номин балиғи, Ватаннинг номин
Ботир, баҳодири чиқарган азал,

Эркинликни азал яратган улар!
Эр-азаматлар ҳеч маҳал кўкдан
Осилиб тушган эмас—эл-юртдан чиққан!
Гувоҳсан! Ел турар— эл пуфласа гар!
Зилзила турадур— тепинса, магар!
Ялиниш-ёлвориш билан иш битмас,
Ҳарбу зарб ва кураш ёлғиз нажотдир!
Бизлар суянурмиз яна ўзингга!
Халқ эмас!—Ватанин ва болаларин
Келажаги учун қайғурмаган халқ!

(қироат билан)

Ҳақ йўлинда оқмаган қон қон эмас,
Хур яшаб билмас инсон инсон эмас!

(Қул Чобукка)

Олиб чиқ уларни улус ҳукмига!

(Қул Чобук чиқади ва бир неча сарбадорлар билан тўртта ақобир-аъённи олиб киради. Қалавий ҳар биттасининг ёнига бориб, таъкидлаб)

Сизга деҳқон ким? Деҳқо-он қирчанғи,
Истасангиз уни минурсиз босиб.
Арава тортгайдур— истасангиз гар!
Истак бўлса шундай юрагингизда!
Истасангиз сўйиб гўштин еурсиз!
Йўқ! Деҳқон—Ер тангриси! Худди шундай!
Сувга яқин—тангри, дейишар, ахир.
Ким у сувга яқин? Деҳқонми ё сиз?
Ҳа! Шубҳасиз, деҳқон! Ки, демак, деҳқон
Ердаги тангридур! Эрта-кечин у
Ризқ-рўз ундирар, буғдойи дон-дун!
Бўри ов кутадур! Сиз-чи, сиз хирмон?..
Ҳа, сизлар бўридан йиртқиχροқ бўри!

(сукут)

Деҳқон арна қазур, қазийдур ариқ,
Сувин ичган ким? Сиз! Сиз ақобирлар!..
Муҳтарам деҳқонни, назарингиз-ла
Қирчанғи дедим мен, тўғри айтдим, ҳа,

Арава тортгай у! Лек аравагинг
Кўланкасида ётган ит—сизларсиз!

(сукут)

Косиб ким? Бир тўда!-Шундай ўйлайсиз!
Балолардан ҳазар қилмайсиз, аммо,
Аҳли ҳунарманддан қилурсиз ҳазар!
Чунки улар қўли қора, дағал, кир.
Ва лекин бу қўллар яратган ҳалол
Мулкларга соҳиблик қилурсиз озод!
Беш вақт намозни тарк этмайсиз, илло,
Фарқига бормайсиз ҳаром-ҳаришнинг!
Бемағиз писталар! Бир ёлғиз илон
Бир уй кишиларин тинчитмагайдир!
Сиз эса бутун бир юрт раиятни
Тинчитмайсиз! Уни номаҳраманинг
Кўкраги сингари эзиб эмасиз!

(Қул Чобукни кўрсатиб)

Мана, бу Қул Чобук! Қул, дейсиз уни!
Ер топса уруғ топмайдур бу қул,
Эчкиси ўлса гар, топмайди пичоқ!
Лекин, биласизми, худди шу қул, қул
Сиздан қанча баланд! Кеча юрт ёвин
Қанча нафрат билан жазолади у?
«Чанқадим» дер эмиш улқан денгизда
Эмин-эркин сузган бир тўрли балиқ!
Сизни тобут тузатгай! Йўқ! Йўқ! Сизни
Дор тузатгай! Тикка қилгай қаддингиз!

(ҳаммага)

Сарбадорлар ҳукми?..

САРБАДОРЛАР

Ҳукмимиз—олий!..

БИРИНЧИ АҚОБИР

Калавий, гапириб бўлдингиз чоғи,
Чин мулк, бойлик—имон бойлиги, аён!
Сиз буни унутиб қўймайсизми?
Ҳай беринг шайтонга, сўнг бўлманг пушмон.

КАЛАВИЙ

От тилининг узун, одам тилининг
Қалтароқ бўлгани яхшироқ, дейман.
Сиз имон ҳақида сўзламанг менга,
Илон пўст ташласа ҳамки илөндир.

ИККИНЧИ АКОБИР

Ҳай беринг шайтонга, Бакр Қалавий!
Шоҳлар ўликларни тирилтиролмас,
Аммо тирикларнинг жонин оладир.

УЧИНЧИ АКОБИР

Мушуклар йўқ жойда, сичқонлар ҳоким...
Биз сизлардан ибрат олмаймиз, бироқ,
Куч-қудратингизга тобунмиз ҳозир.
Шайтонга ҳай беринг, Бакр Қалавий!

АЪЕН-АКОБИРЛАР

(бирга)

Шайтонга ҳай беринг, Бакр Қалавий!

КАЛАВИЙ

(сарбадорларга)

Қулдан қўрғон бўлмас, кепакдан—хирмон.
Оғоч чала ёнса кўзни кўр қилар.
Шафқат йўқ буларга! Олиб чиқинглар!

Уларни олиб чиқишади. Нурзод, Дағар сарбоз, Кошлиқ бир тўда сарбадорлар Саид Юсуф ва Тегинбекни олиб киришади.

НУРЗОД

(Қалавийга Саид Юсуфни кўрсатиб)

Қочирмоқчи экан Илёс ноибин,
Бизлар сезиб қолиб пайтида босдик!

КАЛАВИЙ

Ҳа, қозикалон, шунақаман денг?
Кимга бармоқ керак, кимга тирноқ, хуш?..

(Ўзига гапиргандай)

Бу қандай бадбахтлик!.. Бу не разолат?
Бир кўз билан ёш тўкиб, бир кўз билан, оҳ,
Им қоқар ёвига — эл душманига!
Ўзи миниб турган қайиғин тешар?!

(раиятга)

Бўлди, бас, раият, иккаласи ҳам
Ҳукмингни кутадур, одил ҳукмингни!

Раият

Сарбадорлар ҳукми! Ҳукмидир—вожиб,
Улим бебурдларга—юрт ёвларига!

САИД ЮСУФ

(Калавийга)

Қандай журъат қилдинг! Мен — қозикалон!

КАЛАВИЙ

Инсон келар экан ушбу гардунга,
Кўзин очмай, очиб келадур оғзин.
Ва лекин юртга ёв босиб келганда,
Оғизнимас, кўзни очмоқлик лозим!
Қозикалон бўлсанг, жангнинг бошида
Турмоқ лозим эди, хоинлик қилдинг!

САИД ЮСУФ

Бекники—бежоғлик! Амир Ҳусайн
Менга фармон беришга ҳақлидур фақат!
Белбоғинг етмайди менинг белимга,
Тўним сенинг учун тордур, Калавий!

КАЛАВИЙ

Сақсовул шамшодман дермиш саҳрода!

СИЕБ ОТА

Бизга ҳоким эмас Амир Ҳусайн!

КАЛАВИЙ

(қатъий)

Сарбадорлар ҳукми этилсин ижро!

Уларни олиб чиқишади. Мавлонозода киради.

МАВЛОНОЗОДА

(Калавийга)

Кимларни ҳибсда олиб кетишди?

КАЛАВИЙ

Хонларга ўлим жоиз азалдан!

(Бухорийга)

Устод Бухорий: кечаги «Машварат»,
Яъни «Улуғ Машварат» маслаҳатин,
Раиятга шоён қилмоқ керакдур?

БУХОРИЙ

Самарқанд элин «Улуғ Машварат»ни
Шундай бир маслаҳат қилди, раият!
Ушбу «Машварат»ни ишлаб чиқишда
Сабзавор давлатин олий ишлари
Дастурлуғ ўтади—тўғри деб топдик!

Раият ичида жонланиш.

*Шайх Исомиддин ва Мирзо Соҳиб
киришиб, бир четда турадилар.*

ОВОЗ

У қандай «Машварат»: очикроқ сўзланг!

БУХОРИЙ

Сабзавор давлатин «Кенгаш»и каби
Ва, яъни, давлатни «Машварат» аҳли—
Юртпарвар, элпарвар катта жамоат
Кенгашиб бошқарар раият билан!
Халқ бирлигин, эл тенглигин, тинчлигин
Таъмин этар ўзин хонадонидай,
Ҳеч кимга зиёда имтиёз бўлмас!
Билурсиз хон, шоҳлар азал-азалдан
Кўтарилган қараб шажарасига!
Хон ўғли—хон эди. Бек ўғли-чи, бек...
Энди бундай бўлмас, раият, англа,
Эл-юрт кимни дерки, ўшадир сардор!

РАИЯТ

Наҳотки бошимизга офтоб кўнса?!

БУХОРИЙ

«Машварат» ҳайъатин, эшитинг энди!

Кўйнидан қоғоз олиб ўқийди:

*«Мавлонозода, Калавий, Бухорий, Сиёб ота, Мирзо Соҳиб, Шайх
Исомиддин, Қул Чобук, Нурзод, Дағар сарбоз, Мулла Олим, Суюн
мерган, Мирзабой, Норбой, Қўйғелди оҳангар, Оллоёр боғбон,
Ақад чавандоз, Аширмат полвон, Суюнхўжа, Чурагаймирзо, Шомон-
мирзо, Бегихйро, Холмат кўрчи, Чўянкалтак, донишманд Қирошар,
бобо Бўга!»*

Қадрли раият, буларнинг бари,
Икки кунлик жангда синовдан ўтди!
Уларнинг хизматин яхши билурсан,
Қандай раъйинг бўлса, айтгил, раият!

РАИЯТ

Кўп маъқул бўлибдур «Машварат» аҳли!

БУХОРИЙ

Омин!

РАИЯТ

Омин!

БУХОРИИ

Сарбадор давлати этилсун бунёд
Ва унинг таянчи Самарқанд бўлсун!

РАИЯТ

Омин!

БУХОРИИ

«Машварат» доимо раият билан
Давлатни бошқарсун бир тану бир жон!

РАИЯТ

Омин!

БУХОРИИ

«Машварат» сардорин ўзинг сайлагил,
«Ҳайъат» кўрсатур: Мавлонозодани!
Ардоқли мударрис—ислом таянчи,
Ярми мурдидир Самарқанд аҳлин,
Унга эътимоди баланддир ғоят.

ОВОЗЛАР

...Жуда тўғри!
...Жуда тўғри ўйланган!

БУХОРИИ

Балли! Демак, сардор Мавлонозода!

РАИЯТ

Минг-минг раҳмат сизга! Раият—рози!

БУХОРИИ

Раият розики, демак, ҳақ—рози!

«Машварат» фармони—ҳақнинг фармони!

Мавлонозодага қўлидаги қоғозни беради.

МАВЛОНОЗОДА

(ўртага чиқиб)

Раият! Ташаккур! Эшитгил энди.
Ҳар қандай давлатки тирик, барҳаёт,
Мустаҳкам қўшину интизом билан.
Калавий деб. топдик сипоҳсоларни!¹

РАИЯТ

Омин!

МАВЛОНОЗОДА

Қонун айлантлар, ҳар бир давронда,
Хур инсонни қулга, қулни султонга.
Қози одил эрур—эл эрур рози,
Донишманд Бухорий—қози, дедик, биз!

РАИЯТ

Омин!

МАВЛОНОЗОДА

Мирзо Соҳиб қолгай ўз дастурида...

Раият жим.

МАВЛОНОЗОДА

Жамоат, эшитгил! Сардорлик сўзим:
Бошқа ҳамма дастур, хизматларга биз,
Тайин қиладурмиз муносиб одам.
Барчасин «Машварат» ҳал қилгай биллоҳ!

(қўйнидан бошқа қоғоз олиб)

¹. Сипоҳсолар—бош қўмондон.

Энди «Машварат» фармони эшит!
Жизья бекор эрур шу бугунданоқ!

ОВОЗЛАР

...Жонимизни сув қилиб ичди жизья!
Кўкракка ел тегар кун бор экан-ку!

МАВЛОНОЗОДА

Ислоҳат қилингай барча қонунлар,
Бож, хирож, ўлпонни камайтиргаймиз.
Қулларга эркинлик қилурмиз инъом!..

РАИЯТ

Омин!

МАВЛОНОЗОДА

Ваъдалар ҳосилин олурсиз тезда!
Ҳозир эса... ёвдан олинган ўлжа
От-улов, мол-мулклар бўлиб берилар,
Ҳисоблаб чиқилди улар ҳаммаси!
Икки мингга яқин отларнинг ўзи...

(тўхтаб)

Саид Юсуф, беклар, барча аъёнлар
Ерлари, мулклари хатлаб берилар;
Тақсимда тартибот сақлансин қатъий!

(ўз-ўзига гапиргандай)

Хайргоҳ, кўприклар, йўллар қурурмиз,
Қалъанинг деворин тикламоқ лозим.
Ариқ, ҳовузларни қазимоқ даркор,
Карвонсаройларни тузатмоқ керак!
Тижорат, бозорлар юмуши бисёр...

(раиятга қараб)

Дил ба ёру, даст ба кор ва яъниким,
Дил ёр билан, қўл иш билан банд бўлсун!

РАИЯТ

Омин!

*Шайх Исомиддин ва Мирзо Соҳибдан бошқа
ҳамма чиқади.*

ШАЙХ ИСОМИДДИН

Водариг! Нималар бўлмоқда содир?
Самарқанд Сарбадорлар давлати...
Подшоҳсиз, амирсиз давлат... бу нима?
Ақлин ебди Мавлонозода
Қўшилиб Қалавий, Бухорийга!
Бу нима деган гап?.. Ҳамма тенг эмиш...
Йўлбарс йўлбарс, ахир, чибин чибиндир,
Қарғанинг қаноти бўлса ҳам қарға
Бургут итолгуга бўлолмас сирдош,
Эл-юрт сўраб келса Амир Ҳусайн.
Не жавоб қилгайкин Мавлонозода?

МИРЗО СОҲИБ

Ҳазратим, мен... мен ҳеч нарса билмайман...
Қим юрт тепасида...қулиман унинг.
Мен жуда кичкина одамман асди...
Қозон-товоғим бор, бола-чақам бор...

Чиқади.

ШАЙХ ИСОМИДДИН

Қозон-товоғинг бор, бола-чақанг бор...
Юзинг йўқ, турқинг йўқ, афт-ангоринг йўқ...

(бирдан қаҳқаҳа уриб)

Сарбадор давлати.. Ҳамма теппа-тенг...
«Улуғ Машварат»... хоҳ-хоҳ-хоҳ-хоҳ-хо...

(тўхтаб)

Бургутга ташланур қутурса тўрғай...
Хоҳ-хоҳ-хоҳ-хо-хоҳ...

(жиддий)

Нима бўляпти ўзи?

ИККИНЧИ САҲНА

Масжиди Жомеъда бир ҳужра. Мавлонозода ёлғиз.

МАВЛОНОЗОДА

Менга нима бўлди? Жуда кўнглим гаш.
Ҳеч нарса ёқмайдур? Йўқ, ёқмаяпти!
Бундай бўлишлигини ўйлаганим йўқ,
Фақат ёвга қарши раҳнамо эдим.

(сукут)

Уч ой ўтиб кетди... Хўжа кўрсинга
Сардорман... сардорман! Бакр Калавий
Сарбадорларнинг чин сардори эрур!
Уни қўлламоқда Бухорий устод,
Мен қайси тарафда, билмайман ўзим!
На ўзимга энман, на бировга бўй?..

(сукут)

Миёнкол ёнмоқда, ёнмоқда Ургут,
Рабинжон улуси турди оёққа!
Вилоят, касаба, кентлар ёнмоқда,
Жонин сақлай олмай қолди сайдлар,
Имому мингбоши, солиқчи, тарлон,
Молу ганжин тортиб олди уларнинг,
Бўлишиб беришди барчасин элга!
Бирлик-тириклик деб шуни айтаркан!

(сукут)

Ё тангрим, нажот бер, нажот бер, ўзинг!
Боғ қурмаган кимса боғнинг ичига
Кириб қолса пайҳон қиладур тамом.
Оҳ, бутун музофот ғарқоб ичинда!

(сукут)

Ташдан ғаним келса даф қилмоқ осон,
Ўзингдан чиқса гар мушкул муаммо!

(сукут)

Наҳотки, Калавий, хон ўрнин босса?..

Са й ё ҳ киради.

САЙЕҲ

Сизга хат келтирдим—Мавлонозода,
Сабзавордан Ибн Ямин¹ йўллади!
Билурсиз, ул киши сарбадорларнинг
Барча ишларига хайрихоҳ доим.
Сизни танимайдур, эшитган аммо.
Таҳсинга сазовор ҳаракатингиз,
Офарин айтмоқда Сабзавор аҳли.
Сўнгги мўғул хонин даф қилиб юртдан,
Бошлаб юборибсиз сарбадорликни.
Бундан йигирма саккиз йил муқаддам.
У ерда ҳам аҳвол худди сизларнинг
Юртдаги сингари аянчли эди.
Мўғуллар арава, эл-юрт қирчанғи,
Мўғуллар осмону эл-юрт тупроқ.
Динсиз бебурдларнинг устига-устак
Ўзимизнинг қўйфеъл оқсуякларнинг
Қирғин, сотқинлиги эди ортиқча.
Унугай дегандик ўз тилимизни—
Тўти бўлмақликка оз қолган эди!

(хитни беради)

Мен кетайин энди—йўлдадур карвон.

МАВЛОНОЗОДА

Салом етказингиз биздан ул зотга.
Ғоят ҳурмат қилур Самарқанд аҳли.
Унинг ғазаллари Хуросондан то
Бизнинг ерларгача маълуму машҳур.
Айниқса, Самарқанд талабалари
Унинг ҳар байтини билишар ёддан.
Экинчи ва ҳатто қуллар ҳам бугун
Имон каби жойлаб олган кўксинга!

¹ Ибн Ямин ал-Фарӣ ўмадий — машҳур, шоир, Хуросон сарбадорларининг оташин куйчиси.

(Ибн Мамин ал-Фарийъмадий рубоийсини ўқийди.)

Этди фалак жабри мени онагун,
Ки тошни ҳам дил фарёди айлади хун.
Айладим минг қайғу бирла кундузни кеч,
Не каромат кўрсатур гардун бу кун?

(сайёҳ чиқади)

Яхши, ёмон пайғом—бари учқур, тез,
Хабарлар етибдур Сабзаворга ҳам!

(хатни очиб, ўқий бошлайди.)

...Муборакбодлабди сарбадорларни!
...Менга қуллигининг поёни йўқдур!
...Эл-юрт тузсин, дебди, ўз давлатини!..

(сукут)

Хўш-хўш, қандай қилиб? Мустаҳкам давлат
Тузиб бўлар, ахир, шу авом билан!..

(сукут)

Йўқ, менинг қўлимдан келмайдур бу иш?

(безовта)

Узимни, ўзимни... англамоқдаман!..

(сукут)

Ёв билан курашиш... буткул бошқа гап!..

Ш а й х И с о м и д д и н талвасада киради.

ШАЙХ ИСОМИДДИН

Уйимга ўт қўйди қутурган итлар,
Тортиб олишдилар бору йўғимни.
Раззоғу, Холбекнинг мол-мулкни ҳам
Талон-тарож қилди баттолларингиз!
Биз ҳам мўғул билан курашган эдик,
Энди шу бўлдими алал-ақибат?

Улардан афзалроқ эди, мўғуллар.
Ҳимоя истайман, ахир, сардорсиз?

МАВЛОНОЗОДА

Балки ўзингиздан ўтгандур бир гап?

*(Ниқобдор Аббос Баҳодир киради. Шайх Исо-
миддин талвасада қочиб чиқади.)*

ШАЙХ ИСОМИДДИН

Арпани емаган отим ажриққа
Зор бўлди, ў, тангрим, ўзинг қўллағил!

МАВЛОНОЗОДА

Ё раб! Жўнағарда қолиб кетдим мен:
Бир тараф жарликдур, бир тараф қоя!

АББОС БАҲОДИР

(ниқобни ечиб)

Ассалом алайкум! Ёдлармисиз ҳеч
Унутилган эски танишингизни?
У эса ҳеч қачон унутмас сизни.

*Мавлонозода унга синчковлик билан узоқ тики-
лади.*

МАВЛОНОЗОДА

Кешдан келдингизми?..

АББОС БАҲОДИР

Шундай, топдингиз!
...Бериб юборди хат, совға-саломлар!

(Зарбоф тўн кийдиради, мактуб ва бир халта олтин беради.)

УЧИНЧИ САҲНА

Кеш. Меҳмонхона. Мавлонозода ва Амир Темур.

АМИР ТЕМУР

Хуш келибсиз, Мавлонозода,
Сизни кўрадиган кун ҳам бор экан,
Амаким¹ ботири қиличин ташлаб
Мадрасага мударрис бўлганлигин
Эшитган эдим мен аллақачоноқ.

МАВЛОНОЗОДА

У кунларга, амир, ҳа... анча бўлди,
Илмим бор эканки, мударрис бўлдим,
Бухорий қўлини тутдим, амирим!

АМИР ТЕМУР

От ўрнин той босар, дейдилар, ахир,
Отангиз ҳам улуғ, закий зот эди.
Ривож берди ғоят ислом ишига,
Динимиз ул зотнинг илкида доим
Туғ бўлиб бошида ҳилпираб турди.
Шул зотнинг фарзанди ота юртига
Сардор бўлганидан кўкдадур бошим.

МАВЛОНОЗОДА

Қуллуқ! Имонимга қарши бормадим,
Ёвни қувдик буткул юрт тупроғидан.
Аммо сарбадорлар сўнгги ишлари
Бир оз таъб, кўнглимни қилмоқда хира...

АМИР ТЕМУР

Эшитдим, бутун юрт ақобирларин
Могу мулкин талаб қатли ом этмиш.
Лекин раиятнинг раъйига қарши
Бормоқлик абасдур айни шу кунда.

(сукут)

Сизга эътимодим улуғдир ғоят,
Ҳар қандай амирдан азиз ўзингиз.
Сизлар билан аҳил яшасак, дейман,

¹ Хожа барлос назарда тутилмоқда.

Яхши қўшничилик қилсак, нё дерсиз?
Бонс: Шош, Бухоро, Термиз, Бадахшон,
Хўжанду ва бошқа қанча вилоят
Ҳокимлари тинмай сўғиш қилишар.
Бири қочинман дер, бири жалоир,
Бири арлотман дер, бири каранавс.
Силласи қуриди юрт, раиятнинг
Тинимсиз жанжалу фитна, ғавғодан!

(Ўз-ўзига сўзлагандай)

Бундай қарасанг гар—битта халқ бари,
Битта дарахтнинг шох, илдизларидур.
Икки дарё сувин ичиб яшайдур,
Сувсиз тегирмондек, лек бир шоҳга зор!
Нодонлик, сафоҳат, жаҳолат, босқин,
Мастлик, бузғунчилик — ҳаммаси шунда!
Ҳокимлар бузуқи, қозикалонлар
Очкўзу мунофиқ! Девони бузруг
Еб тўймас, ришвахўр! Доруғалари
Уғри, муттаҳамлар сарқари эрур!
Бир-бирин қўлига яшар сув қуйиб!

(сукут)

Раият чорасиз! Оқиб ётибди.
Ору ғуруридан айрилган буткул!

МАВЛОНОЗОДА

(Ўз-ўзига)

Ўзимни, ўзимни англамоқдаман...

(Амир Темурга)

Қўнгилдаги гаплар! Лек сарбадорлар
Ўзга юрт деб кирмас жангу жадалга!
Гарчи ҳамал яқин, дон-дунимиз кам!

АМИР ТЕМУР

Мен ёрдам қилурман, яхши кунларга
Олурсиз олтин, зар, ботмон-ботмон дон.

Меҳмонга борурмиз қиш чиққандан сўнг,
Қадрдоним Амир Ҳусайн билан.
Зиёфат берурмиз сизлар учун—биз,
Сарбадорлар иши—кўнгилли ғоят...
Муҳрини топширур Амир Ҳусайн,
Энди керак эмас унга Самарқанд...
Сарбадор давлатин тан олдик бизлар...

МАВЛОНОЗОДА

Амир Ҳусайнни сарбадорлару
Ва бутун раият ёмон кўришар.

АМИР ТЕМУР

Яхши-ёмон кўриш сардорга боғлиқ,
Ахир сарбадорлар сардори сизсиз!
Қолаверса, Ҳусайн—менинг қайнағам,
Қолаверса, унинг мақсад мақоми
Кўп ёмон эмасдур, фақат феълида
Қизиққонлик, гумон авжида бир оз.
Демак, биз келишдик... не пайғом бўлса
Аббос Баҳодирдан қилингиз маълум.
Менга ишонгандай ишонинг унга!

А м и р Т е м у р ч и қа ди.

МАВЛОНОЗОДА

«Меҳмонга борурмиз...» Раият не дер?
Қалавий кўнарму? Кўнарму устод?
Темурнинг раъйига қарши турмадим,
Қапча илон какликни сеҳрлагандай,
Бутунлай сеҳрлаб ташлади мени
Ва лекин нияти кўринар холис...
Негадир кўнглимга тушди осойиш.

Чи қа ди.

ТУРТИНЧИ САҲНА

*Боғолон. Меҳмонхона. А м и р Т е м у р ва А м и р
Ҳ у с а й н к и ра ди.*

АМИР ТЕМУР

Жуда муҳим гап бор сизга, амирим,
Қўшинни бир жойга тўпламоқ даркор.
Пайт етди—тангрининг ўзи қўллади...

АМИР ҲУСАИН

Нима гап экан ул? Нима гап ўзи?

АМИР ТЕМУР

Илёсхўжа тамом. Тугади бари.
Уни қувмиш юртдан Самарқанд аҳли.

АМИР ҲУСАИН

Нималар деяпсиз, ишониб бўлмас.
Наҳотки раият қудратга эга,
Наҳотки бу гаплар бари ҳақиқат?
Наҳотки биз енга олмаган қўшин
Оддий раиятдан енгилган бўлса?..

АМИР ТЕМУР

Ҳақиқат, амирим! Раият—чақмоқ,
Оламни ёритар бир зум бўлса ҳам!

АМИР ҲУСАИН

Хўш, Илёсхўжани енголган кучни
Биз қандай енгамиз?

АМИР ТЕМУР

Ана, амирим,
Энди ўзингизга келмоқдасиз сиз,
Мен шуни маслаҳат қилмоқчи эдим!
Тадбир керак, тадбир!

АМИР ҲУСАИН

Қанақа тадбир?

АМИР ТЕМУР

Тақа керак, тақа!

АМИР ҲУСАЙН

Тақа не учун?

АМИР ТЕМУР

Асов отни фақат тақа тўхтатар,
Сардори норози сарбадорлардан.
Ичдан қурт кемирса тез қулар дарахт...

АМИР ҲУСАЙН

(четга)

Назаримда, истиқбол кулиб боққандай,
Самарқанд меники бўлғай, иншоллоҳ!

АМИР ТЕМУР

(четга қараб ўзича)

Бошқа иложим йўқ! Ҳозир у билан
Жуда зарур эрур ҳисоблашмоғим.
Талқон тиқилганлар—чопадур сувга,
Оҳ! Сувга зордурман дарё бошида!
Отимнинг излари қат-қатдир, нечун,
Жайҳуннинг, Сайҳуннинг кечикларида?
Не учун алдадим гоҳи дўстларни,
Ёв билан ўлтирдим бир дастурхонда?
Ғанимим жонини қурбон қилсин деб,
Бошимни хатарга қўйдим не учун?
Туғлуқ хизматига кирдим не учун,
Нечун Ҳусайннинг синглисин олдим?..
Буларнинг барчаси мақсад йўлида!
Танграм, ўзинг кечир бул шаккокликни!..

(қатъий)

Мовароуннаҳр — ақл, қудратники, бас!

(Амир Ҳусайнга)

Тақани ясаймиз... кетдик, амирим!

Чиқишаётганда Ш а й х И с о м и д д и н киради.

ШАЙХ ИСОМИДДИН

Азиз амирларим, бормисиз ўзи?...
Кетадилар.

БЕШИНЧИ САҲНА

Самарқанд. Масжиди Жомеъ олди. Калавий киради.

КАЛАВИЙ

Қишнинг сўнгги қисди... Қишнинг кўзи кўр!
Тамом бўлди ўчоқ ўтини ҳатто.
Аммо сарбадорлар руҳи сарбаланд,
Ёрдамин аямас бири-бирдан,
Топган-тутганини ейишар бўлиб.
Ҳеч қачон бундайин ҳамжиҳатликни,
Тотув, иноқликни кўрмаган ҳеч ким!
Бирлашган дарёдур, тарқалган ирмоқ,
Барака— бирликда! Элим—улусим,
Мангу бўлса эди, шундай бирлигинг!
Тош-тошга уланиб тикланур қўрғон;
Гилам ҳосил қилур иплар уланиб.
Тишлар бирлашибдур— чақибдур ёнғоқ.
Кечагина отлиқ қамчиси, яёв
Қалтаги бошингда ўйнар эди хўб!
Бирлашдинг—тош чақдинг! Тўқидинг гилам!
Бирлашдинг—тикладинг ўзингдан қўрғон!

(сукут)

Қўнглим туб-тубида бир хиралик бор...

Бухорий киради.

БУХОРИЙ

Мавлонозода қани? Келмадими?

КАЛАВИЙ

Келмади... Келибман саҳар-мардонлаб!

(тараддудланиб),

Мавлоно Бухорий! Кечиринг бир гап
Айтсам, кўнглингизга тушмасми гумон?

БУХОРИЙ

Сиз ростгўй одамсиз! Юрагингизда
Не ҳосила эрур—айтурсиз очиқ.

КАЛАВИЙ

Бундан икки ҳафта бурунги совға;
Зарбоф тўнлар, олтин, қиммат матолар
Беҳаловат қилур мени туну кун.
Уларнинг ортида нимадур бордай...

БУХОРИЙ

Ҳм... ишонмасиз Мавлонозодага!

КАЛАВИЙ

Ишонгум ва лекин руҳиятида
Қандайин ўзгариш сезгандайман мен.

БУХОРИЙ

Тўғри, аввал бошда... Ҳаттоки, мен ҳам
Мавлонозодадан гумондор юрдим.
Кейин ўйлаб кўрдим. Ахир у аввал
Ёвга қарши чиқди, сўнг сарбадорлик
Жанглари бошланди—у кутмаганди!
Бою бек, акобир, мутаваалли, шайх,
Имом, қозикалон—барчасин бирдай
Қатлу қирғин қилдик! Бу мударрисга,
Ки, мадрасанинг бош мударрисига
Таъсир қилмай қолмас эди, Қалавий!

КАЛАВИЙ

Хўш, хўш, шундай, дейлик... Амирларга сиз,
Ишончингиз комилми?

БУХОРИЙ

Бирор ёмонлик
Тилагани йўқ-ку бизга амирлар?!

Сарбадорлар элин олибдурлар тан,
Қўп маъқул топмишдир бизнинг хизматни!
Яхши қўшничилик ихтиёрида
Фаровон яшасак?.. Нимаси ёмон?
Қолаверса ўйланг!.. Шош ёки Шодмон
Ва ёки Хутталон ёки Бадахшон.
Ҳокимлари ҳарб-зарб бошлаб қолса гар,
Уларга кучимиз етурми бизнинг?
Хуллас, улар билан тотув яшаш шарт!
Итқитинг елкадан шубҳа-гумонни,
Ортингизда доим сарбадорлар шай!
Нимадан қўрқасиз...
Мавлонозода
Ана, келди, ўзи...

*Мавлонозода, Аббос Баҳодир ва бош-
қалар киришади.*

МАВЛОНОЗОДА

Ассалом, устод,
Ассалом, оқсоқол! Кечикдик, узр!
Темур юборибди эллик ботмон дон!

АББОС БАҲОДИР

Сарбадор давлатин аҳволотидан
Доимо хабардор Темур, Ҳусайн!
Дуо қилиб яшар сиз—барингизни!
Мана, ҳамал яқин... экин-тикинга
Бериб юбордилар эллик ботмон дон.
Ўзларини ўнглаб олишсин, деди,
Яшасинлар, деди, тинч, дориламон!

КАЛАВИЙ

(четга)

Итолғи ўлжасин сезиб қолса гар,
Унинг тепасида айланар бетин.
Яна совға-салом... Яна ғамхўрлик:
Дўзах эшигин ҳам ришва¹ очар, дер,

¹. Ришва—пора

Не мағрур бошларни ҳам қилган ришва.
Хоннинг совғасидан қўрқ дер, ровийлар...

(овозини баландлатиб)

Тухфалар ортида несирлар ётгай,
Балки ришвасидир бизга уларнинг?

МАВЛОНОЗОДА

Калавий, бу не гап!.. Эҳтимол, мендан
Бирор гумонингиз бор, айтаверинг!

БУҲОРИИ

Бас қилинг, Калавий! Беҳуда гумон
Қўп зиён етказур мақсад-муродга.
Гумонлар имондан ажратар ҳатто.
Каттакон кемага кичкина дарз ҳам
Ҳалокат, фалокат келтирар шаксиз!

МАВЛОНОЗОДА

(ҳаммага)

Деҳқонга улашмоқ керак шу бугун
Бу олтин баравар дону дунларни!
Кўкламга ҳозирлик кўрмоқлик лозим,
От-улов, анжомлар тахт бўлмағи шарт!
Омон-эсон чиқиб олсак ҳамалга,
Унгланиб кетадур барча юмушлар!

Чиқишади.

КАЛАВИЙ

Пичоқ ўз сопини кесарми?.. Кес-ма-а-ас...
Лекин ақлдан ҳам юксак сезим бор...

Чиқади.

СЎНГГИ САҲНА

1366 йил. Кўклам. Қонигил боғи. Амир Ҳусайн, Амир Темур, Шайх
Исомиддин, Амир Темур сукутда.

АМИР ҲУСАИН

Бир гулгун зиёфат бўлгайдир бу кун,
Сархуш бошлар ўзни тамом унутгай.
Бундай зиёфатдан олам ғофилдир,
Бундай зиёфатни шоҳлар кўрмаган.

(қаҳ-қаҳ уриб)

Эй сарбадорлар, бу дастурхонда
Май эмас, ичгайсиз ўз қонингизни.
Гарчи юрт қаъдаси, мезбон қаъдаси
Бундайин дастурхон тузатмагайдур,
Лекин мен аждодим ҳаққи-ҳурмати,
Шундай дастурхонни тузатдим сизга!
Қуш асраган доим боқадур кўкка,
Мен тож-тахтга боқдим! Унинг йўлида
Ҳеч қандай сарбадор, ҳеч қандай бир ғов
Бўлмаслиги керак! Тамом—вассалом!

(кўкрагига муштлаб)

Самарқанднинг шаръан ҳокими ўзим!

Мулозим киради.

МУЛОЗИМ

Ҳаммаси таппа-тахт. Фақат кутишар...

АМИР ҲУСАИН

Биқтирмани сезиб қолмасми улар?

МУЛОЗИМ

Йўқ, амирим! Улар кириши билан
Шердай ташланишар сарбозларингиз!

Иккинчи мулозим киради.

ИККИНЧИ МУЛОЗИМ

Улар келишмоқда!

АМИР ҲУСАЙН

Йўқми қуроли?

ИККИНЧИ МУЛОЗИМ

(қувлик билан)

Зиёфатда надир қуролга ҳожат?!

АМИР ҲУСАЙН

Қалланг кўп ишлайди...

(иккала мулозимга)

Қани, кутинглар!

Мулозимлар чиқишади. Аббос Баҳодир Мавлонозода, Калавий, Қул Чобук, Бухорий, Нурзод, Мирзо Соҳибларни бошлаб киради. Бир тўда қуролли сарбоз кўз очиб юмгунча бостириб киришиб, уларга ташланадилар. Саросимада қаршилик кўрсатган Қул Чобук ва Нурзодларга қилич санчишади. Қолганларни маҳкам тутушади. Аббос Баҳодир намойишкорона чиқади.

НУРЗОД

Бонум, Қонигилда гуллар очилди...

(қонларини кўрсатиб)

Мана, мана улар... қип-қизил, қизил...

ҚУЛ ЧОБУК

Сар-ба...

Улади.

АМИР ҲУСАЙН

(қаҳ-қаҳ уриб)

Ҳаҳ-ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа...

Сар-ба... эмиш сар-ба... Ҳа! Сарбадорларсиз!..

Қиличим остида бошингиз, мана!
Сиз токи тириксиз, аҳли Самарқанд
Менга хизмат қилмас ва шунинг учун
Бошингизни олурман биттама-битта!

МАВЛОНОЗОДА

(тетикланиб, Амир Темурга)

Темурбек, нима гап? Бу нима асрор?

Амир Темур жим.

АМИР ҲУСАИН

Тахт учун кураш деб аталар буни,
Шафқатсизлик эрур унинг болтаси!

(Бухорийга)

Ҳай, ҳай, сен келгинди! Бухордан келиб
Самарқанд юртини нотинч қилган кас,
Жазонг дормикан ва ё қилич?

(бир сарбозга)

Ос!
Тоқим кўриб қўйсин Самарқанд аҳли
Келгиндилар ҳоли не кечмоғлигин?

БУХОРИИ

(мағрур)

Келгинди менми? Сен! Амир Ҳусайн!
Чингиз оқаваси! Шажаранг аён!
Бухоролик сенга келгинди, ётми?
Мен, Мовароуннаҳр фарзанди, билгил!
Қоним оқишидан қўрқмайман, бу қон
Кўзи кўр эл-юртнинг кўзини очгай!

АМИР ҲУСАИН

Ос! Ос! Тилин суғур!

БҮХОРИЙ

(Мавлонозодага)

Мавлонозода,
Илму заҳматимга рози эмасман!
Сен хонин! Инондим сенинг сўзингга!

Бухорийни олиб чиқишади.

МАВЛОНОЗОДА

(талвасада)

Уҳ, устод!.. Уҳ, амир!.. Менинг, менинг сен
Бошимни тандан ол! Ахир, буларга
Мен кафил бўлганман!..

(Амир Темурга)

Нечун жимсан, жим?!

АМИР ТЕМУР

(четга)

Жимман! Сукутдаман! Карман! Сўқирман!
Ва лекин юрагим ёнар... билмайсиз!..
Гарчи сарбадорлар жасоратига
Минг таҳсин ўқийман—чўкким келар тиз!
Бошимга кўтаргим келадур гарчи!
Йўқ! Йўқ! Иложим йўқ! Ҳозир сиз билан
Бирга бўлмоқлик, бу ҳалокат эрур!
Есам—оғзим оғрир, чайнасам—тишим...
Мовароуннаҳрни бир бутун давлат
Қилмоқ ниятимдан кечолмайман воз!
Бу йўлда гоҳ тулки, гоҳ бўридурман;
Гоҳида чоҳдирман, гоҳида қоя!
Майдонга кирганлар манглай қашимас!—
Рухингиз мен билан, сарбадорларим!—
Бирлигин йўқотган юрту элимнинг
Бевақт қурбонлари, мангу алвидо!

КАЛАВИЙ

(мағрур)

Сарбадорлар жанги бошланди кузда,
Кўклам эса, мана, тугатмоқдалар...
У, тангрим, русумда, жамики нарса
Кўкламда бўй бериб, кузда хазондур!
Номутаносиблик бу! Сарбадорлар!—
Эй-эй, келажагим сарбадорлари,—
Сиз энди кўзғалинг фақат кўкламда!
Шунда кўкламингиз бўлмайду хазон!
Қопқонга туширган эдик биз ёвни.
Бизни эса дўст туширди қопқонга,
Нон қўйнимда, кўппак кейнимда экан...

ШАЙХ ИСОМИДДИН

(Амирларга Калавийни кўрсатиб)

Элни ичдан бузган, ана шу Бакр,
Ана шу бошлаган сарбадорликни!
Ҳали Илёсхўжа келмасдан аввал
Қирғинбарот қилган бою бекларни,
Могу мулкларини талаган тунлар.
Эркинлик, Озодлик, Давлат... деган шу!
Зобитбек қулини чопгани учун
Уни дорга осган қароқчи ҳам шу!..

КАЛАВИЙ

Дагар сарбоз айтган эди бир пайтлар,
Ҳамиша сотқинлар тахтнинг ёнида!
Бирини бирига олиб урган, Шайх!
Бадгир Шайх, эшитгил менинг сўзимни,
Сен ҳам эшит, Мавлонозода!
Бесарҳад саҳрода, чўл, биёбонда
Илонқуйруқ деган бир жонивор яшар,
Унинг ярмин чопиб ташласанг ҳамки,
Қолган ярми билан яшар судралиб,
Судралиб, судралиб, яшайверади!
Сиз илонқуйруқсиз!..

АМИР ҲУСАЙН

(сарбозларга)

Ос ҳаммасини!

МИРЗО СОҲИБ

(тиз чўкиб, Амир Ҳусайнга)

Мен булар фармонин бажардим фақат,
Бола-чақам учун бўйнимни қисдим.
Менга на юрт керак, на менга мансаб,
Қорним тўқ бўлса-ю, тинч бўлсам дедим.
Менинг гуноҳимдан ўтгил, амирим.
Хизматинг қилурман ит каби, биллоҳ!
Эл кучи—сел кучи, булардан қўрқдим...

КАЛАВИЙ

(Мирзо Соҳибга қараб)

Одам—юзин қандай очадур... аблаҳ!
Олти ой ортимдан эргашиб юрдинг,
Афсуски, кеч кўрдим сенинг юзингни!

АМИР ҲУСАЙН

Ос! Ос, деяпман, ос! Баланд, баланд ос!
Уларни кўрмоққа кўзим йўқ! Тамом!

*Сарбозлар уларни олиб чиқаётганда Амир Темур Ҳусайн қулоти-
гига нимадир шивирлайди.*

АМИР ҲУСАЙН

(сарбозларга)

Тўхта-а! Қолдир Мавлонозодани!

(Мавлонозодани қолдиришади)

Қуллуқ қил Темурга, сенинг қонингни
Сўраб олди у!

МАВЛОНОЗОДА

Йўқ. Лаънат барингга!..

Телба Сархон отилиб киради.

ТЕЛБА САРХОН

(қўлида таёқ)

Ажойиб қиличми-а,
Дами бунчалар ўткир?—
Қушни сўйса бўлар-ку,
Лекин, албатта, мўғул,
Хотинингни қорниин.
Еражақдир бу билан
Ва ундан гўдагингнинг
Юрагин олар суғириб.
Сўнг сахро бўрисидай
Ейишар ғажиб-ғажиб...

(бирдан мурдаларга кўзи тушиб)

Ҳақиқат, бу осмонда,
Осмонда... йўқ, йўқ, ёлғон.
Ҳақиқат—бу замонда
Қон, қон, қон, қон-он-он!

(Мавлонозодага йиғлаб)

Қизим мени қувлайди.
Телба, дея, ўйлайди.
Мен телбами?.. Сен телба!..

(Амир Темурга, қаҳқаҳа уриб)

Пешонанг катта экан,
Қўлгинанг калта экан...

(Амир Ҳусайнга алмои ҳаракатлар билан)

Кўкрагим очиқ бўлса,
Шамоллар эсиб турса,
Шунинг ўзи менга бас...
Бўжи келди, бўжи келди,
Бўжи билан жўжи келди...

(Амир Ҳусайн унга ғазаб билан қилич уради. Телба Сархон Нурзоднинг устига қулаб тушади. Ҳамма чиқади. Зарбону кир-

ЗАРБОНУ

(талвасада)

Ҳаммаёқ дор,дор, дор!.. Ота, қайдасиз?..
Бир дорда осилиб турар Калавий,

Бир дорда Бухорий... Нурзод, оғажон,
Қайдасиз?.. Қайдасиз?.. Ота, қайдасиз?..
...Бирин танимадим—Нурзодим эмас...

(тек қотиб)

Қизиқ, улар боши кўкка қарабдир,
Тангрига илтижо қилгандай худди!
Отажон, қайдасиз?..

(мурдаларга суришиб, йиқилиб тушади.)

Бу не, мурдалар?..

(таниб)

Ота!..

(Телба Сархонни ағдариб, ўзига қаратмоқчи бўлади — Нурзодга нигоҳи қадалиб қолади)

Нурзод оға.. Нурзод оға... Оҳ!..

Уларнинг устига йиқилади. Сиёб ота, Дагар сарбоз ва бошқа сарбадорлар, Калавий, Бухорий, Мирзо Соҳиб жасадларини олиб киришади. Зарбону ва мурдаларга кўзлари тушади.

СИЁБ ОТА

Калавий эҳтиёт шарт деган эди..
Кечикдик, кечикдик...

Сиёб ота Зарбонунни суяб турғизади.

ЗАРБОНУ

Отажон!.. Оғажон!..

(Сиёб отага)

Сиёб ота! Энди қандай яшайман,
Отамдан, оғамдан айрилиб қолдим.

Йиғлайди.

СИЁБ ОТА

Қизим, сенга далда бермайман ҳозир,
Сенинг қайғунг—элим қайғуси, қизим!

(сарбадорларга)

Сарбадорлар! Кураш тугагани йўқ,
Бу қонлардан сарбадорлар унадур!

(Дагар сарбозга)

Дагар! Шу бугундан ўзинг сардорсан!
Йўл бошла, шахидлар руҳини шод эт!

ДАГАР САРБОЗ

Мавлонозода қани?..

СИЕБ ОТА

У... У... Хоин!

ДАГАР САРБОЗ

Қалавий, Бухорий, ў, устодларим,
Сирдош-мунгдошларим Қул Чобук, Нурзод!
Қонингиз учун қон, жонингиз учун
Жон олурман! Тингланг, куюкдошларим!
Элим, юртим учун дорлар, тахтлардан
Минбарлар тиклайман! Қасамёд қилгум!

БАРЧА САРБАДОРЛАР

Қасамёд қилурмиз қонлар ҳаққига!

Жасадларни олиб кетадилар. Телбанамо Мавлонозода киради.

МАВЛОНОЗОДА

Мен, қовоқаридан бол тиладимми?
Ғажирнинг бўрига ҳамтовоқлигин
Наҳотки, унутдим? Наҳот кўзим кўр?!
Кўрсан, Мавлонозода! Теран тикилсанг,
Оқ сутда ҳам қон бор! Сен-чи, кўрмадинг!
Дўст ила ғанимга битта қудуқдан,
Битта пиёлада сув тутдинг, ў кўр!
Бўри ожиз эди, ожиз бўрига

Тиг янглиғ тиш бұлдинг, тирноқ бұлдинг сен!
У ражиб ташлади, ражиб ташлади!

(сукут)

У-ў!.. Лаънат сенга! Балиқчи учун
Сувни лойқалатиб берганга лаънат!

(сукут)

Мен қандай яшайман? Устод норизо...
Кетди... кетди... кетди... Кечиринг, устод!—
Кўзи оқиб тушган бул мударрисни!
Кечиринг, макр, алдов тўрт ённи чирмаб,
Бўғиб, эзиб ётган бу ифлос юрда,
Кўриб, кўра билмас шогирдингизни!
Йўқ, йўқ, кечирмайсиз! Кечиролмайсиз!
Тулки, қарсак ини бир эканлигин
Билмаган шогирдни кечиролмайсиз!

(сукут)

Оқсоқол, Қалавий! Сиз, сиз кечиринг!
«Қўйдаи бўлиб минг йил яшамоқдан, бас,
Шер бўлиб яшамоқ керакдур бир йил!»—
Дея такрор, такрор сўзлар эдингиз,—
Бу ҳикмат маъносин энди англадим!
Дарё кечигидан, оқишдан қўрқиб
Хоннинг кўпригидан ўтибман, э воҳ!

(сукут)

Ахир, мен инондим! Мовароуннаҳр—
Тўрт бурчин барчаси бармоқлар каби
Бирлашиб— мушт бўлиб яшажагига!
«Бош бармоғи бўлсин, дедим, Самарқанд!»—
Муштга тугилмоққа бошладим уни!
Лекин бу муродим, сизнинг қонингиз
Ҳисобига бўлсин, деганим йўқ! Йўқ!
Учоқнинг ўтинга тўймаслигини
Унутган кимсани кечиринг! Йўқ! Йўқ!
Йўқ! Тамом! Қалавий, кечиролмайсиз!

(сукут)

Телба Сархон! Ҳа-ҳа! Тўғри айтдинг сен,
Мен! Мен! Телбаман! Сен телба эмас!

Сен—Мовароуннаҳр! Сен буюк юртсан!
Шажаранг, бугунинг ярадор бир юрт,
Сени шифоламоқ керак бус-бутун!
Тўкис даволамоқ керакдир сени,
Сенга, топмоқ лозим топ-тоза малҳам!
Қандайин малҳам у? У, қайси табиб
Уни топа билар?.. Шундай табибнинг
Шарпасин сезгандай бўлган эдим мен!..
Сархон, мени кечир! Кечиролмайсан!
Кўзсиз ҳам билади тузсиз таомни!

(сукут)

Қул Чобук!.. Нурзод-ў!.. Кечиролмайсиз!..
Ўликлар кечирмас! Кечирмас асло!

(сукут)

Тирик нафасдошим кечирармикин!
Йўқ-йўқ! Йўқ! Кечирмас мени Зарбону!

Ўзига ханжар уради. Улади.

Парда

ХОТИМА

КИТОБДОР

Қаёққа шошасиз, ҳой, қизалоқлар,
Ҳой пўрим йигитлар, қайга шошасиз?
Китоб борми, китоб? Йўқми?.. Йўқ!
Бор! Бор!
Чанг босиб ётибди жавонингизда!
Чанг босган йўқ?! Яхши?!
Безакларми у?!
Безаклар дейсизми?..

Мавлонозода жасади улкан китобга айланади.

(мурда-китобни кўрсатиб)

Шу, шу безакми?
Бу китоб—сиз билан ёнма-ён юрган!
Бу китобнинг фақат ўқилди ярми!

Китоб қуёшдай порлайди.

МУНДАРИЖА

ШЕЪРЛАР	
БАҲОДИРНИНГ ҚИЛИЧИ	3
ҚУЕШ БОТАР ПАЙТИ	3
ТУТҚУН	4
КҶК ТУЛКИ, КҶК ЕЛЛИ КАТТА АРЛОНИ БҶРИ ҲАҚИДА	
БАЛЛАДА	5
ВАТАН ГИМНИ	6
САРБАДОРЛАР (драматик достон)	7

АЗИМ СУЮН

САРБАДОРЛАР

Шеърлар, драматик достон

Ўзбек тилида

Муҳаррир А.Худойбердиев
Рассом У. Солиҳов
Тех. муҳаррир Е. Толочко
Мусаҳҳиҳ Ш. Соатова

ИБ № 0535

Босмаҳонага 29.01.94 да берилди. Босишга 20.03.94 да руҳсат этилди. Бичими 84×108^{1/32}. Босма қоғози. Юқори босма. Нашр л. 3,47. Шартли босма таборя. 4,2. Шартли бўёқли босмада нашр ҳажми 4,62. 10000 нускада. Буюртма № 450. Шартнома № 10—94. Баҳоси шартнома асосида.

Їулпон нашриёти, 700129. Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон давлат матбуот қўмитаси ҳузуридаги Тошкент китоб-журнал фабрикасида босилди. Тошкент, Юнусобод даҳаси, Муродов кўчаси, 1.